

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-
економічної безпеки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

зі спеціальності 081 «Право»

**Тема: «Адміністративно-правові засади запровадження та
функціонування військових судів в Україні»**

В.о. завідувача кафедри _____ д.ю.н. Кисельова О. І.
(підпис)

Керівник проекту _____ к.ю.н. Дашутін І. В.
(підпис)

Виконавець студент
групи Юм.з- 94с _____ Дудченко І. Г.
(підпис)

Суми 2021

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально–науковий інститут права
Кафедра адміністративного, господарського права та
фінансово-економічної безпеки
Освітній ступінь «магістр»
Спеціальність 081 «Право»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Ю.В. Гаруст

“___” _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ**

1. Тема проекту (роботи): «Адміністративно-правові засади створення та діяльності військових судів в сучасній Україні»

керівник роботи: Дашутін Ігор Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “___” _____ 20__ року № _____

2. Термін здачі студентом закінченого проекту _____

3. Вихідні дані проекту (роботи) _____

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

_____ переробити назву пункту відповідно _____

до

зразка _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

РЕФЕРАТ

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота визначена її метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 70 с. Список використаних джерел включає 75 найменувань .

Актуальність. зумовлена важливістю вирішення питань стосовно захисту прав , свобод та інтересів військовослужбовців, прав та інтересів військових частин, установ і організацій ЗСУ та інших, утворених відповідно до закону військових формувань компетентним судом. Важливість створення військових судів зумовлена необхідністю систематизувати раніше набутий досвід, а також здобутки діяльності поспішно ліквідованих військових судів в Україні й використати їх можливості для правового захисту осіб, котрі проходять військову службу.

Мета полягає у з'ясуванні специфіки формулювання цілісної концепції адміністративно-правових засад створення та діяльності військових судів України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають підчас вжиття заходів щодо запровадження та функціонування військових судів в Україні.

Предмет дослідження адміністративно-правові засади запровадження та функціонування я та діяльності військових судів в Україні.

Методи, які використовувалися у даній роботі: загальнонауковий та діалектичний метод. Серед загальних та спеціальних методів у курсовій роботі використано такі: аналізу, узагальнення, спеціально-юридичний, історичний у поєднанні з логічним, порівняльно-правовий.

Перелік умовних позначень та скорочень

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

ДСА України – Державна судова адміністрація України

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський Суду з прав людини

ЗУ – закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСУ – Конституційний Суд України

ПУ – Президент України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співпраці в Європі

ОВС – Органи внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Статут ООН – Статут Організації Об'єднаних Націй

п. – пункт

пп. – підпункт

р. – рік

ст. – стаття, століття

ч. – частина

АПУ – Адміністрація Президента України

ВБ – Велика Британія

ВККСУ – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ГПК – Господарсько процесуальний кодекс

ЗУНР – Західноукраїнська народна республіка

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

США – Сполучені Штати Америки

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

РФ – Російська Федерація

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УНР – Українська народна республіка

ФРН – Федеративна республіка Німеччина

ЦПК – Цивільно процесуальний кодекс

ЦК – Цивільний кодекс

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	4
1.1 Історико-правові аспекти формування системи військової юстиції в Україні.....	4
1.2 Поняття, зміст та структура військової юстиції.....	10
1.3 Питання організації та діяльності військових судів в Україні.	14
1.4 Система правового забезпечення у військовій сфері	17
1.5 Характерні ознаки та особливості впровадження військових судів. Досвід іноземних держав	20
РОЗДІЛ II МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ УКРАЇНИ.....	23
2.1 Адміністративн-правові засади створення та діяльності військових судів в сучасній Україні	23
2.2 Захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців, як основна функція військового суду.....	27
2.3 Окремі аспекти розбудови системи військової юстиції України.....	30
2.4 Військовий правопорядок та проблеми відновлення військової юстиції .	34
РОЗДІЛ III АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	38
3.1 Реформування системи правосуддя в Україні сучасні виклики.....	38
3.2 Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права	43
3.3 Організаційне забезпечення адаптації військового законодавства до стандартів НАТО.....	59
3.4 Міжнародний досвід діяльності військових судів.....	64

ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена важливістю вирішення питань стосовно захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців, прав та інтересів військових частин, установ і організацій ЗСУ та інших, утворених відповідно до закону військових формувань компетентним судом. Крім того її важливість викликана необхідністю систематизувати раніше набутий досвід, а також здобутки діяльності поспішно ліквідованих військових судів в Україні й використати їх можливості для правового захисту осіб, котрі проходять військову службу. Військові суди здійснюють правосуддя не тільки у Збройних Силах, а й в інших військових формуваннях – Службі безпеки, Державній прикордонній службі, Нацгвардії, МНС України, Державній службі охорони.

Мета роботи полягає у з'ясуванні специфіки формулювання цілісної концепції адміністративно-правових засад створення та діяльності військових судів України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають підчас вжиття заходів щодо запровадження та функціонування військових судів в Україні.

Предмет дослідження виступає адміністративно-правові засади запровадження та функціонування та діяльності військових судів в Україні.

Методи, які використовувалися у даній роботі: загальнонауковий та діалектичний метод. Серед загальних та спеціальних методів у курсовій роботі використано такі: аналізу, узагальнення, спеціально-юридичний, історичний у поєднанні з логічним, порівняльно-правовий.

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота визначена її метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 70 с. Список використаних джерел включає 75 найменувань.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

1.1 Історико-правові аспекти формування системи військової юстиції в Україні

Вивчення історико-правових засад організації та діяльності органів військової юстиції і напрацювання науково-обґрунтованих пропозицій їх удосконалення, зокрема пов'язані з обставинами які виникли на Сході України важливою потребою сьогодення. Історія військової юстиції України досить мало досліджена та потребує вирішення багатьох питань для вдосконалення.

Через військовий конфлікт у Донецькій та Луганській областях, окупації Криму, влада повинна прийняти заходи щодо посилення національної безпеки України. Досить низький рівень розвитку нашої держави у військовій сфері зумовлюють потребу відновлення та вдосконалення військової юстиції. Суспільні відносини у сфері будівництва, розвитку, життєдіяльності збройних сил та інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань вирізняються особливою специфікою та складністю, що потребує крім юридичних, ще й спеціальних знань, пов'язаних зі специфікою проходження військової служби.

Основними причинами для відновлення системи військової юстиції є:

- необхідність ефективного захисту національних інтересів в умовах збройної агресії та окупації АРК і окремих районів Луганської та Донецької областей;
- спеціальне регулювання суспільних відносин, пов'язаних з проходженням військової служби;
- особливості організаційної побудови та дислокації військових частин збройних сил та інших військових формувань;
- відсутність системи військових судів та військових правоохоронних органів;

- спеціальні кваліфікаційні вимоги до суддів військових судів;
- особливості надання допуску і доступу до інформації з обмеженим доступом, тощо.

Діяльність військової юстиції почався з розвитком нової української державності - з початком існування Січі на Запоріжжі. Військові суди в Запорозькій Січі були початковим етапом на шляху створення окремого (спеціального) виду судочинства. Незважаючи на жорстокість законів, їхнє існування було виправданим і багато в чому сприяло здобуткам того часу. Військове судочинство було надзвичайно демократичним та справедливим, непідкупним та неупередженим, а гласність, з якою відбувався судовий процес, не давала можливості сумніватись у правильності рішень, які виносились цими судами [1, с. 155].

Романовський, О. Хлопецький зазначають, що наступний період в історії України – XIX – початок XX ст. – характеризується відсутністю української національної державності. Українські землі були в складі як Російської, так і Австрійської імперій, а системи права на цих землях були відповідних імперій. Військові суди в цих імперіях існували й належали до спеціальних судів.

У Австрійській імперії у 1855 р. Кримінальний кодекс 1852 р. видання був доповнений військовим кримінальним кодексом, який посилив відповідальність військовослужбовців. Військові суди були трьох інстанцій – військовий суд, вищий військовий суд і найвищий військовий трибунал.

У Російській імперії військовослужбовці несли кримінальну відповідальність за «Воинским уставом» Петра I, який почав діяти 30 березня 1716 р., а указом царя від 20 грудня 1763 р. почав застосовуватись і в козацьких військових справах. Військовими судовими органами за цим статутом були полкові кригсрехти (суди), генеральні або вищі кригсрехти. До 28 вересня 1717 р. військові суди розглядали й цивільні справи.

Військово-судове законодавство Петра I діяло з деякими доповненнями до 1812 р.

У 1812 р. було прийнято «Постанови для управління великою діючою армією», де містився статут про військові суди й про порядок розгляду ними судових справ. Якщо за «Воинским уставом» Петра I передбачався безпосередній вплив адміністративного апарату як на утворення військових судів, так і на впровадження в життя рішень, винесених цими судами, шляхом їх затвердження чи незатвердження, то прийняття «Постанов для управління великою діючою армією» було позитивною зміною, адже відбулось запровадження гласності, права на захист, права на оскарження рішення суду до вищого [2].

Період Української гетьманської держави характеризується процесом формування військових судів поряд зі створенням регулярної армії, якої в період Центральної ради практично не було. Уводиться в дію Закон «Про організацію військово-судових установ та їх компетенції» від 21 червня 1918 р [3]. Цей закон змінив організацію діяльності військових судів та їх структуру. Суди поділялися на вищі і штабні (як і планувалось у період УНР), проте штабні вже діяли при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі. Справи в цих судах розглядалися колегіями в складі голови та виборних суддів. У засіданні вищих судів, до яких належали Київський і Катеринославський військові суди, передбачалася участь прокурора й захисника. Обов'язковою у військових судах була посада військового слідчого [4, с. 280]. Таким чином, у квітні – грудні 1918 р. військове судочинство стало домінуючим в Україні, а військові суди доби Гетьманату мали юрисдикцію як загального, так і спеціального характеру з підвідомчістю справ як щодо військових, так і цивільних осіб. За часів Директорії (листопад 1918 - листопад 1920 рр.) військове судочинство не зазнало суттєвих змін. 26 січня 1919 р. було прийнято закон «Про надзвичайні військові суди» [5]. Негативом було те, що перелік злочинів, які розглядались надзвичайними військовими судами, встановлювався не законом, а наказом того чи іншого

військового начальника, який поширювався на зазначені в наказі військові частини й території. У ЗУНР поряд із формуванням загального судочинства розвивалося й військове. 16 листопада 1918 р. Державний секретаріат (уряд ЗУНР) видав розпорядження про організацію системи військових судів. Вона виглядала так: Вищий військовий трибунал, військові обласні суди, військові окружні суди.

До кінця 1922 р. Україна вважалася самостійною республікою, з 4 серпня 1920 р. на її території були введені видані 12 грудня 1919 р. в РРФСР «Керівні засади з кримінального права РРФСР» [6, с. 57]. Після цього стало звичним введення в дію на території України актів РРФСР, а потім – СРСР, які регулювали відповідальність за військові злочини.

Відповідно до Положення про військові трибунали й військову прокуратуру від 20 серпня 1926 р. справи про військові злочини та деякі інші злочини, скоєні військовослужбовцями, почали розглядати військові трибунали, які створювались при військових округах, фронтах, арміях, флотах, корпусах, дивізіях. Загальне керівництво їх діяльністю здійснював Верховний суд УСРР.

Касаційною інстанцією для військових трибуналів стала вже остаточно військова колегія Верховного суду СРСР. У кожному військовому трибуналі був військовий прокурор і його помічник [1, с. 286].

М. В. Беланюк, у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що певні зрушення у дослідженні особливостей судоустрою та правозастосовної практики, у т. ч. і військової юстиції, стали помітними у період підготовки та проведення судової реформи, яка закінчилась централізацією всієї судової системи й прийняттям у 1938 р. нового Закону «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» [7, с. 13].

Систему військових трибуналів у СРСР в 1939 – 1941 роках, складали військові трибунали ЧА, ВМФ, військ НКВС і воєнізованих закладів,

воєнізованих залізниць і водних шляхів. У свою чергу відповідно до ст. 57 Закону про судоустрій військові трибунали при військових округах, фронтах і морських флотах були судами як першої, так і другої інстанції, а військові трибунали при арміях (за винятком окремих), корпусах, інших військових з'єднаннях і воєнізованих закладах розглядали справи тільки як суди першої інстанції.

Відповідно до ст. 58 Закону про судоустрій до компетенції військових трибуналів належали справи про військові злочини, а також про деякі інші злочини, справи за якими розглядались військовими трибуналами на виконання спеціальних законів. Так, істотні зміни у ст. 8 Положення про військові трибунали і військову прокуратуру 1926 року були внесені Указом Президії Верховного суду СРСР від 13 грудня 1940 р. «Про зміну підсудності військових трибуналів» [8, с. 174].

З початку Другої світової війни систему військових прокуратур складала головна військова прокуратури ЧА і головна військова прокуратура ВМФ, які організаційно входили до Прокуратури СРСР. Головна прокуратура ЧА здійснювала керівництво прокуратурами округів, фронтів, окремих армій і армійських груп, армій (не окремих), дивізій і гарнізонів деяких великих міст і відділів прокуратур округів. У систему прокуратури ЧА входили і військові прокуратури військ НКВС округів і областей УРСР, а також військові прокуратури воєнізованих залізниць і водних шляхів. У підпорядкуванні Головної прокуратури ВМФ перебували прокуратури флотів, відділи прокуратури флоту при військово-морських базах і прокуратури флотилій [8, с. 207].

У період існування Української Радянської Соціалістичної Республіки функціонували військові суди (військові трибунали) та військова прокуратура які були наділені широкими повноваженнями та становили невід'ємну частину загальної системи.

Система органів військової юстиції діяла в Україні протягом майже 20 років із дня здобуття незалежності. До 2010 р. військові суди в Україні повністю входили до єдиної системи судів загальної юрисдикції. Скорочення чисельності особового складу Збройних сил України загостило питання існування військових судів. Судді військових судів мали особливий статус, зокрема перебували на військовій службі, мали військові звання, отримували доплати за військові звання. Це суперечило принципу єдності статусу суддів і не відповідало європейським стандартам, як їх тлумачить Європейський суд з прав людини. Концепція «Вдосконалення судівництва» схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 визначила, що у судовій системі України не повинно бути такого виду судів, як військові суди [9].

Отже як ми бачемо розвиток військових судів на території України бере свій початок ще з часів Запорізької Січі. І той весь попередній досвід є дуже цінним для відновлення військових судів у наш час. Адже уже висвітлено чимало проблем які виникли в той час, щоб зараз не повторно не зіткнутися з ними.

1.2 Поняття, зміст та структура військової юстиції

Поняття військової юстиції обумовлює її складові частини. Основою системи військової юстиції є сукупність законодавства у сфері військової діяльності, система державних органів які уповноважені здійснювати правозастосування у цій сфері та дотримання дисципліни, що необхідна усім збройним силам не лише для забезпечення ефективного та надійного виконання покладених на них завдань. Щоб утримувати збройні сили у стані бойової готовності, військове командування повинне мати засоби оперативного та результативного підтримання внутрішньої дисципліни та правопорядку. Відповідно до цього є необхідним запровадження цілісної системи військової юстиції. Традиційно в число органів військової юстиції включаються військові суди, органи військової прокуратури та юридичної служби військових формувань. Ми пропонуємо до цього переліку також включити військову поліцію та військову адвокатуру.

Для визначення поняття військової юстиції необхідно зупинитися на тлумаченні терміну «юстиція».

У сучасному словнику, зазначено що юстиція це : 1) правосуддя; 2) система судових установ; судове відомство [10, с. 88].

Великий юридичний словник подає таку інформацію: «Юстиція (лат. *Justitia* – справедливість) – 1) те саме, що і правосуддя; 2) система судових установ, судове відомство. Залежно від виду і сфери судочинства, розрізняють кримінальну, цивільну, адміністративну, конституційну, міжнародну, військову, електоральну, ювенальну та інші види юстиції» [11, с. 18].

О. М. Пасенюк визначає юстицію, як законність, справедливість, правосуддя, що здійснюється системою судових установ [12, с. 16].

Так, В. І. Кириленко наголошує, що діяльність органів військової юстиції підпорядкована вирішенню важливих завдань по зміцненню державної

дисципліни, попередженню порушень законності, посиленню охорони державної власності, захисту прав і законних інтересів військових частин, військовослужбовців, працівників Збройних Сил, правовому вихованню особового складу військ і сил [13, с. 38].

У свою чергу В. Шишкін відзначає, що під військовою юстицією розуміється кілька напрямів предметної діяльності, які здійснюються (можуть здійснюватися) різними інституціями та органами:

1. підтримання правопорядку серед військовослужбовців і контроль за їхньою статутною поведінкою у громадському середовищі здійснюється військовою поліцією чи жандармерією;

2. дізнавча діяльність щодо вчинення військовослужбовцями правопорушень здійснюється командирами військових частин або військовою поліцією чи жандармерією;

3. юридично-консультативна або юридично-роз'яснювальна робота покладається на правову службу в збройних силах певних країн або адвокатуру;

4. розслідування кримінально караних правопорушень і пред'явлення військовослужбовцям обвинувачення у вчиненні злочину здійснюється військовими чи спеціальними прокурорами або командирами військових частин;

5. розгляд справ про обвинувачення військовослужбовців у вчиненні злочину або інших справ щодо розв'язування спірних правовідносин, в яких стороною є військовослужбовець, здійснюється військовими судами (трибуналами) або суддями, які спеціалізуються у сфері військових злочинів [14].

Таким чином, аналізуючи вище сказане можемо дійти до висновку, що на сьогоднішній день не існує єдиного визначення до поняття «військова юстиція». Спираючись на проведений аналіз можемо визначити, що військова юстиція (у широкому розумінні) – це сукупність законодавства у сфері військової

діяльності та система державних органів які забезпечують правозастосування, контроль та нагляд, попередження та розкриття правопорушень, досудове розслідування, судочинство. захист прав суб'єктів правовідносин та виконання рішень судів. У вузькому розумінні, військова юстиція – це сукупність діючого законодавства та система державних органів які уповноважені здійснювати правозастосування у військовій сфері.

Одним з визначальних факторів ефективної діяльності Збройних Сил України є налагоджена структура військової юстиції. На нашу думку повною є структура військової юстиції яка складається з:

- військових судів;
- військової прокуратури;
- військової поліції;
- військової адвокатури;
- юридичної служби військових формувань.

Функціонування військової юстиції не буде мати високий рівень загальної ефективності без важливого елемента, – військового суду.

В. І. Шишкін наголошує, що військове судочинство – це лише один із напрямів військової юстиції, але найбільш з них вагомий за наслідками, оскільки наслідком діяльності є найвища форма з рішень, які постановляє державна влада, – судові рішення [14, с. 107].

Як зазначив у своєму інтерв'ю суддя Шевченківського районного суду Євгеній Сидоров, по-перше, військовий суд – це державний орган, адже на відміну від тих самих судів офіцерської честі, військовий суд здійснює функції держави та може застосовувати заходи державного, а не громадського примусу. На момент прийняття Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. названа система будувалась на основі положення, затвердженого ще

Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Відповідно до нього діяли військові трибунали, які були повністю підпорядковані Верховному Суду СРСР і зовсім не були пов'язані із судовою системою України. До 1993 р. на території України продовжували діяти військові трибунали гарнізонів та з'єднань, які підпорядковувались військовим трибуналам військових округів та військовому трибуналу Чорноморського флоту. Але постановою Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 р. № 2979-ХІІ військові трибунали було перейменовано у військові суди [15].

1.3 Питання організації та діяльності військових судів в Україні.

Сутність військової юстиції обумовлює її складові частини. Основа, на якій будується система військової юстиції – це вимога дотримання дисципліни. Дисципліна необхідна будь-яким збройним силам не лише для забезпечення ефективного та надійного виконання покладених на них завдань, а й для того, щоб не допустити зловживання військовою силою. Щоб дотримувати збройні сили у стані бойової готовності, військове командування повинне мати засоби ефективного та дійового підтримання внутрішньої дисципліни. Як правило, звернення до системи звичайного карного судочинства не відповідало б конкретним дисциплінарним потребам війська; звідси випливає необхідність запровадження окремої системи військової юстиції. Випадки порушення військової дисципліни слід розглядати швидко й карати за них більш суворо, ніж за аналогічні вчинки цивільних осіб. Саме для цього, наприклад, збройні сили Канади мають свій власний Кодекс військової дисципліни. Порушення його норм підпадає під юрисдикцію спеціальних військових трибуналів, а не звичайних судів [80, с. 206].

Відбудова системи військових судів в інтересах забезпечення обороноздатності держави є необхідним кроком в умовах військової агресії Російської Федерації. Законодавчому врегулюванню організації та діяльності військових судів передують створення теоретичної моделі, напрацювання конкретних рекомендацій, які дозволили б згодом уникнути практичних помилок.

Законодавець закріпив у Конституції України побудову судової системи відповідно до принципів територіальності та спеціалізації, тим самим підтвердивши безумовну її диференціацію. Однак, принцип спеціалізації отримав неоднозначне тлумачення в юридичній літературі і, як наслідок, суперечливе його застосування в законотворчій практиці, зокрема визнання загальних судів спеціалізованими, що призвело до дестабілізації судової конструкції, юрисдикційних спорів, організаційних проблем забезпечення

роботи механізму правосуддя, ускладнень щодо визначення місця спеціалізованих судів в системі судів загальної юрисдикції.

Відокремлення спеціалізованих судів від загальних обумовлено, зокрема, історичним розвитком і становленням цих підсистем судів, коли внаслідок суспільно-політичних процесів виникла необхідність у судах для окремих категорій справ та осіб. Дореволюційні правознавці також розрізняли загальні (звичайні) суди та спеціалізовані (особливі) суди. «Подъ обыкновенными Судами, – писав профессор В.К. Случевський, – следует розуметь Суды, ведомство которых определяется силою общих постановлений закона. Хотя, при создании системы организации этих Судовъ, законодательство руководствуется, какъ мы видели, тяжестью совершаемыхъ преступлений, юридическими ихъ свойствами и личнымъ состояниемъ виновныхъ, но, тем не менее, значение этихъ признаковъ бываетъ столь велико, что побуждает законодателя: во-первых, въ сфере деятельности этихъ Судовъ, въ виде изъятія изъ общаго порядка судопроизводства, создавать особые порядки производства уголовныхъ дель, и, во-вторыхъ, не довольствуясь этимъ, создавать также особенные Суды, съ предоставленіемъ ихъ веденію особыхъ категорій дель» [81, с. 103].

У цьому контексті заслуговує уваги дисертаційне дослідження В. В. Сердюка юрисдикції судів, в якому він доводить, що спеціалізованим судом є створена в системі судів загальної юрисдикції, як самостійна, судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктивною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства [82, с. 12]. Він також аргументує наявність підстав для віднесення сучасних військових судів до спеціалізованих та доцільність створення системи судів на чолі з Вищим судом військових формувань України [82, с. 6].

Специфіка судових справ обумовлює критерії спеціалізації судів: суб'єктивний і галузевий. В основу першого покладений правий статус суб'єкта судочинства (неповнолітній, військовослужбовець, суб'єкт владних повноважень, суб'єкт господарювання, посадова особа і т.д.), другий – визначається предметом, характером правовідносин (публічноправові спори, трудові правовідносини, патентні суперечки і т. д.). Спеціалізація судів передбачає, передусім, встановлення кола справ, які вони повинні розглядати. З цією метою законодавець виділяє за допомогою правил спеціальної та персональної підсудності категорію справ і, керуючись критеріями спеціалізації, створює особливий суд або проводить спеціалізацію у наявній судовій установі. Конструювання додаткових критеріїв спеціалізації видається недоцільним.

1.4 Система правового забезпечення у військовій сфері

Державна політика забезпечення національної безпеки України у воєнній сфері має передбачати сучасну, адаптовану до воєнно-політичних викликів, воєнно-політичних ризиків і загроз застосування воєнної сили систему правових заходів і засобів, які охоплюють нормативно-правову, інституційну та організаційну компоненти. Такі компоненти утворюються і взаємодіють, реалізуючи у притаманний їм спосіб, окрім іншого, спільне функціональне призначення – забезпечення захищеності суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу України від воєнних загроз [16].

Система правового забезпечення національної безпеки України у воєнній сфері побудована відповідно до певної закономірності. Нормативно-правове визначення та регулювання організації, діяльності цієї системи стосується як сил оборони, так і органів правопорядку – певної системи інститутів держави, які забезпечують найбільш ефективний шлях досягнення високого рівня готовності щодо подолання потенційних і реальних воєнних загроз особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Військове законодавство, закони, інші нормативноправові акти, які стосуються національної безпеки у воєнній сфері, утворюють нормативно-правову компоненту правового забезпечення національної безпеки засвідчують особливості, що об'єктивно притаманні саме воєнній сфері суспільства. Серед таких особливостей – військова служба, як єдиний прийнятний для воєнної сфери вид державної служби особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Нормативно-правова складова правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері визначає інституційні особливості застосування права, насамперед, військового права та передбачає існування певної системи.

Сукупна єдність і взаємодія інститутів правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері на основі визначених у законодавстві норм і правил утворює цілісну систему, якою є система військової юстиції та допоміжні інститути функціонування системи військової юстиції.

Будь-яка система передбачає функціональну єдність структурних елементів, або ж компонентів, що складають її інституційний зміст. Система військової юстиції є залежною від системних вимог і положень правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері [17, с.141]. А тому система військової юстиції постає у вигляді самостійних, але взаємозалежних інститутів, що діють у воєнній сфері:

1) державного правоохоронного органу зі спеціальним статусом, що об'єднує військову поліцію, орган досудового розслідування, підрозділи оперативно-розшукової діяльності, захисту прав і свобод військовослужбовців, протидії корупції, виконання кримінальних покарань, що призначаються військовослужбовцям (арешт на гауптвахті та тримання в дисциплінарному батальйоні) тощо;

2) спеціалізованої військової прокуратури (прокуратури у воєнній сфері);

3) військових судів.

Водночас вказані інститути системи військової юстиції не можуть існувати без відповідної правової інституційної інфраструктури, яку утворюють:

1) юридична служба у Збройних Силах України, в інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях та в органах, що належать до сил оборони;

2) спеціалізовані навчальні заклади щодо підготовки спеціалістів для органів військової юстиції;

3) наукові заклади і установи щодо здійснення наукових, доктринальних розробок, які стосуються правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері.

Система правового забезпечення національної безпеки у воєнній сфері у її організаційній частині потребує відповідних наукових розробок, що забезпечує доктрина права національної безпеки і військового права, відповідна наукова спеціальність.

Отже, оцінка стану усієї системи правового забезпечення національної безпеки України у воєнній сфері дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення нормативноправової компоненти цієї системи шляхом розробки і прийняття відповідного закону про державний орган зі спеціальним статусом, що здійснює правоохоронну діяльність у воєнній сфері. Основою цього закону є положення, які стосуються військової поліції, органів досудового розслідування і захисту прав, свобод військовослужбовців.

Утворення державного правоохоронного органу у воєнній сфері на підставі положень саме такого закону та законодавчого визначення порядку організації, діяльності військової поліції, органів досудового розслідування, підрозділів оперативнорозшукової діяльності, визначення організаційних заходів щодо забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, членів їхніх сімей дозволяє належно обґрунтувати та реалізувати на практиці відповідну концепцію прокурорських повноважень у воєнній сфері, а також вирішити завдання стосовно утворення і діяльності військових судів. Саме за таких умов система правового забезпечення національної безпеки України у воєнній сфері може бути ефективною у подоланні викликів, які утворюють потенційні, а також реальні загрози воєнній безпеці держави[18].

1.5 Характерні ознаки та особливості впровадження військових судів.

Досвід іноземних держав

В Україні дедалі активніше ведеться дискусія про необхідність повернення військових судів. Водночас для того, щоб вони не тільки ефективно працювали, а й не порушували права громадян, необхідно вивчити як практику Європейського суду з прав людини, так і досвід країн Старого світу. Також слід врахувати й особливості роботи в умовах бойових дій, а значить, підвищеного навантаження.

Стара радянська система органів національної безпеки та оборони довела свою неефективність, дозволивши агресору не тільки вести війну на нашій території, а й анексувати її частину. Даний факт беззаперечно свідчить про необхідність удосконалення цієї частини механізму держави. Однак реформи неможливо провести відразу, шлях змін — еволюційний. Вони завжди повинні починатись із одного з ключових напрямів, і лише після завершення реформування цього напрямку, спираючись на нього, зміни можна продовжувати. Виходячи зі специфіки сфери національної безпеки та оборони, видається, що першим кроком на шляху її перетворення є забезпечення правопорядку. Не дивно, що зміни у цій сфері були розпочаті з відновлення військових прокуратур та реформування військової служби правопорядку. Аналізуючи подальші кроки перетворень, можна зробити висновок, що наступним повинно стати розроблення теоретичної концепції відновлення та подальшого функціонування військових судів. Водночас потрібно, щоб військові суди відповідали критеріям незалежності та положенням Загальної декларації прав людини і Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Щоб зрозуміти, чи відповідає інститут військових судів міжнародним стандартам правосуддя, необхідно чітко розібратися, що саме означає кожна складова поняття «належний суд». Тобто діяльність на основі закону, безсторонності та незалежності.

Крім питання, чи буде військовий суд належним у розумінні стандартів захисту прав людини, важливо також чітко визначити, яку компетенцію він матиме. Це питання на міжнародному рівні наразі не вирішене. Не існує універсального міжнародного договору, учасником якого була б Україна і котрий би окреслював межу, перетнувши яку військовий суд вийшов би за рамки своєї компетенції. Однак Міжнародний центр проти цензури у співпраці з Центром прикладних правових дослідів Університету Віт-ватерсранд у Йоганнесбурзі розробив низку стандартів у сфері захисту прав людини, яких слід дотримуватися, визначаючи коло справ, підвідомчих військовим судам.

Аналізуючи проект «Про внесення змін до Закону України «Про судо-устрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів)» (№1896), зауважимо, що, пропонуючи відновити ці суди, законодавець визначає їх як суди, котрі діють у системі судів загальної юрисдикції та спеціалізуються на розгляді справ у ЗСУ та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Коло справ, тобто компетенцію військових судів, законодавець чітко не визначає, обмежуючись лише посиланням на «справи у Збройних силах та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону». Безперечно, такий підхід не тільки надмірно розширює коло повноважень військового суду, а й робить його неналежним судом, оскільки без чіткого встановлення кола справ, стосовно яких суд уповноважений здійснювати правосуддя, він автоматично стає таким, що діє не на підставі закону, а отже, не є «судом, установленим законом». Тож запропонований проект в окремих частинах не відповідає європейським стандартам та потребує ґрунтовного доопрацювання.

У проекті «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» (№2557), так само як і у першій ініціативі, законодавець дотримується думки, що ці суди повинні входити до системи судів загальної юрисдикції. Окреслюючи категорію справ, які повинні бути підвідомчі військовим судам, законодавець пропонує

передати їм на розгляд не тільки кримінальні справи щодо злочинів, скоєних військовослужбовцями, а й справи про адміністративні правопорушення та адміністративні справи з таким суб'єктним складом. Окрім того, законодавець пропонує при визначенні підвідомчості справ не тільки керуватись суб'єктним критерієм, а й повністю делегувати цим установам справи про шпигунство, диверсії та терористичні акти. Однак таке рішення було б щонайменше спірним, оскільки суб'єктами таких злочинів можуть бути і цивільні особи, а отже, їх засудження членами військового суду означатиме порушення йоганнесбурзьких принципів.

При детальному аналізі підвідомчості справ окремо привертає увагу положення ст.3 проекту. Відповідно до нього «військовим судам гарнізонів підвідомчі справи про злочини, скоєні певними категоріями осіб, що визначаються законодавством України». Це положення не можна вважати таким, що відповідає європейським стандартам у сфері захисту прав людини, оскільки воно, як і у випадку з попереднім проектом, не виправдано розширить коло справ, підвідомчих військовим судам. Статус судді військового суду законодавець, як і у попередньому проекті, пропонує закріпити за зразком статусу судді ліквідованих військових судів. В цілому проект №2557 є більш досконалим та виваженим порівняно з попереднім, хоча і має незначні недоліки.

РОЗДІЛ II МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ УКРАЇНИ

2.1 Адміністративн-правові засади створення та діяльності військових судів в сучасній Україні

Через воєнний конфлікт на сході України, значне збільшення чисельності Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань, ріст кількості кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, – невирішеною залишається проблема із відновлення діяльності в Україні військових судів, які були ліквідовані в 2010 році.

На сьогодні кримінальні провадження у справах про кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, розглядають судді, які не мають елементарного досвіду військової служби. Крім того, враховуючи концентрацію військ на сході України і територіальний принцип судочинства, часто такі справи вирішують судді, котрі у той чи інший спосіб пов'язані з тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей: раніше проживали там, мають родичів на непідконтрольній Україні території тощо, а отже, об'єктивно не можуть приймати неупереджених, законних і справедливих рішень у кримінальних провадженнях про військові злочини та про злочини, вчинені військовослужбовцями.

У зв'язку з цим, нагальним є вивчення й наукове осмислення змісту та сутності адміністративно-правових засад утворення і діяльності військових судів в системі судоустрою сучасної України.

На сьогодні в нашій державі майже немає спеціальних праць, які б висвітлювали досліджувані питання. Тому, нами зроблено спробу розглянути вказану проблему комплексно, цілісно та всебічно, з погляду адміністративного права і процесу. Це сприятиме не тільки поглибленню наукового пізнання, а й дасть змогу застосовувати теоретичні пропозиції в практичній діяльності. При цьому, слід звернути увагу саме на адміністративно-правові аспекти утворення

та діяльності військових судів, а саме: їх місце в системі судоустрою нашої держави; структура військових судів; взаємовідносини між судами та суддями першої, апеляційної та касаційної інстанцій; організація здійснення військовими судами судочинства та взаємовідносини з командуванням військових формувань тощо.

Тривалий час виникали дискусії, чи потрібні нам в Україні військові суди, оскільки на них було незначне навантаження, а їх існування визнавалося недоцільним. Армія з кожним роком все більше розвалювалась, скорочувалися військові частини, продавалося озброєння. Ліквідація військових судів мала на меті, на думку реформаторів, забезпечення конституційного принципу незалежності суддів при здійсненні правосуддя. Таке рішення ніби то відповідало європейським стандартам системи правосуддя, а існування військових судів порушувало вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права особи на справедливий судовий розгляд, про що неодноразово зазначав Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях [18].

Досліджуючи дану тему можу сказати, що ліквідація військових судів була поспішною та не обґрунтованою дивлячись на наступне: категорія справ яка розглядалася даними судами, та доцільно вказати те що дані справи покладалися на суддів військовослужбовців які безпосередньо мали справу з військовою службою та розуміли нюанси, які наприклад судді господарського суду невідомі.

Так, раніше, коли діяли військові суди, при розгляді справ застосовувалась єдина судова практика, у тому числі, щодо кваліфікації злочинів та призначенні покарання. Це означало, що винні у вчиненні певних злочинів військовослужбовці несли приблизно співмірне покарання незалежно від місця вчинення злочину. Сьогодні ж в Єдиному державному реєстрі судових рішень можна знайти вирoki, у яких призначені судами покарання, скажімо за вчинення

самовільного залишення військової частини або місця несення служби чи дезертирства, вчинені за однакових умов – від штрафу і до 10-ти років позбавлення волі.

На сьогодні ж існують проблеми і при кваліфікації злочинів: за наявності ознак злочину, передбаченого розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» Кримінального кодексу України, суди приймають рішення про визнання винними військовослужбовців за іншими статтями особливої частини КК України, не враховуючи те, що суб'єкт вчинення злочину військовослужбовець.

Різнобій судової практики при призначенні покарання і порушення вимог кримінального закону при кваліфікації злочинів, не сприяють утвердженню законності і правопорядку у військах та зміцненню військової дисципліни.

Я переконана в тому, що для прийняття справедливого і законного рішення в кримінальних провадженнях про військові злочини, особливо вчинені військовими посадовими і службовими особами, суддя повинен бути фахово підготовлений не лише в галузі юриспруденції, а володіти знаннями у військовій сфері: знати взаємовідносини у військовому колективі, його традиції, порядок прийняття рішень командирами і начальниками, могли надавати їм належну оцінку тощо. І головне, – враховуючи конкретні обставини справи, мати сміливість і відповідальність прийняти справедливе та законне рішення в ній, враховуючи принцип пропорційності, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів обвинуваченого і наслідками вироку суду для військового колективу в цілому, можливості виконання завдань за призначенням у подальшому. Тобто, іншими словами, вирок суду в кримінальному провадженні відносно військовослужбовця повинен сприяти зміцненню військової дисципліни, підняттю бойового духу, а не навпаки[18].

На основі вище викладеного можна дійти такого, що в сучасних умовах судова система не здатна якісно та в повній мірі, у встановлені законом строки забезпечити військовослужбовцям захист їхніх прав та інтересів. Тому, створення військових судів в сучасній Україні з урахуванням міжнародного досвіду їх діяльності, у кінцевому результаті призведе до підвищення якості правосуддя; зменшення навантаження на суди загальної юрисдикції, які сьогодні внаслідок кадрового голоду мають на розгляді надзвичайно велику кількість справ, та дасть змогу більш компетентно розглядати військові спори, наблизеними професійно та територіально до даних правовідносин судами та суддями.

2.2 Захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців, як основна функція військового суду

Захист прав, свобод та інтересів громадян досить широко досліджений. На мою думку потрібно ще звернути увагу на захист цих прав стосовно військовослужбовців.

У сучасних умовах в гарантуванні прав та свобод військовослужбовців, а також дотриманні правопорядку у військах важливу роль відіграють судові органи. Судовий захист – це одна з найбільш необхідних та ефективних гарантій реалізації прав та свобод особи. Незважаючи на значні недоліки в роботі судових органів, вони залишаються однією з ефективних гарантій прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців Збройних Силах та інших військових формуваннях України.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, систему судоустрою становлять місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Також в Україні діють вищі 88 спеціалізовані суди з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд (ст. 31). Нині військові суди в Україні ліквідовано.

Однак необхідно погодитись з думкою, що відповідну систему підготовки суддів слід доповнити спеціальним курсом з основ військової сфери, який необхідний для оволодіння загальними знаннями щодо організації і несення військової служби. В свою чергу, удосконалення знань щодо специфіки організації і несення військової служби та військового законодавства дасть змогу суддям приймати об'єктивні та обґрунтовані рішення щодо військовослужбовців, чим гарантуватиме недопущення порушень їх прав та законних інтересів. Однак, слушною є пропозиція, що з метою повноцінної реалізації ст. 55 Конституції України щодо захисту конституційних прав та

свобод судом, необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, вчинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і підтриманню правопорядку у військах. Це, зокрема, обґрунтовується тим, що збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань, а також їх участь у проведенні Операції об'єднаних сил впливає на стан правопорядку у військах та спонукає до збільшення кількості правопорушень та відповідно кримінальних справ, які порушуються стосовно військовослужбовців. Ураховуючи те, що правопорушення, які вчиняються військовослужбовцями мають свою специфіку, для їх об'єктивного розгляду судді повинні володіти відповідними знаннями, якими, зокрема, можуть володіти судді військових судів. Тому, слід погодитись з думкою, що належний захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців в адміністративному, цивільному і кримінальному судочинстві може якісно здійснити тільки військовий суд. Відновлення діяльності військових судів в Україні позитивно вплине на стан військової дисципліни і правопорядку в армійських підрозділах за рахунок оперативного розгляду справ в розумні терміни і, як наслідок, неухильного дотримання принципу невідворотності покарання, сприяти поверненню віри військових в справедливість і довіри до судової влади.

Слід зазначити, що до Верховної Ради України неодноразово вносились законопроекти, якими пропонувалось внести зміни до законодавства щодо створення та функціонування військових судів. Це, зокрема, проекти Законів України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів)» № 1896 від 30.01.2015 , «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» № 2557 від 06.04.2015, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів» № 8392 від 22.05.2018, «Про внесення змін до

Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів» № 8392-1 від 01.06.2018. Цими, законопроектами пропонувалось заповнити прогалини в законодавстві доповнивши до системи загальних судів – військові суди, які спеціалізуються на розгляді справ у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Проте зазначені законопроекти на сьогодні не прийнято. Відповідно змін в законодавстві щодо функціонування військових судів у системі судоустрою України не відбулось.

Отже, у системі судоустрою не має військових судів. Разом з тим, враховуючи проведення Операції об'єднаних сил та з метою повноцінної реалізації ст. 55 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом доцільно розглянути питання щодо створення та функціонування військових судів, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та підтриманню правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях України. Крім того, слід погодитись з позицією, що військовий суд здійснює судочинство за законодавством і процедурою, визначеною для загальних судів, а органи військового управління не мають жодного впливу на них.

Таким чином, враховуючи ст. 55, 125 Конституції України, на нашу думку, у системі судоустрою України повинні діяти військові суди, що виключить будь-який вплив на них з боку органів виконавчої влади та органів військового управління. Створення та функціонування військових судів позитивно вплине на ефективність реалізації гарантій прав і свобод військовослужбовців та на стан військової дисципліни і правопорядку в Збройних Силах та інших військових формуваннях України.

2.3 Окремі аспекти розбудови системи військової юстиції України.

Виклики та загрози сьогодення обумовлюють об'єктивну потребу у підвищенні обороноздатності держави шляхом приведення організаційної структури суб'єктів Сектору безпеки і оборони України до сучасних потреб, що передбачає уточнення компетенції та збільшення їх спроможностей, у тому числі адаптацію їх діяльності до роботи, фактично, в умовах надзвичайних правових режимів.

Сьогодні загрози саме воєнного характеру обумовлюють об'єктивну потребу в підвищенні обороноздатності України, однак певні протиріччя щодо векторів розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до вітчизняного законодавства, створюють суттєві труднощі для мінімізації загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Достатньо важливою складовою системи забезпечення воєнної безпеки держави є саме військова юстиція і це загальновідомий факт не лише на вітчизняному просторі, а й за межами нашої країни.

Хоча, на сьогодні немає єдиного підходу до визначення терміну «військова юстиція», втім до основних напрямів її предметної області відносять:

- 1) підтримання правопорядку серед військовослужбовців і контроль за їхньою статутною поведінкою;
- 2) дізнавча діяльність щодо вчинених військовослужбовцями правопорушень;
- 3) юридично-консультативна або юридично-роз'яснювальна робота;

4) розслідування кримінально карних правопорушень і пред'явлення військовослужбовцям підозри й обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення;

5) розгляд справ по обвинуваченню військовослужбовців у вчиненні злочину або інших справ щодо розв'язування спірних правовідносин в яких стороною є військовослужбовець [19].

Шишкін В. цілком слушно зазначає, що вказані напрями можуть бути здійснені різними інституціями та органами держави [19].

Аналіз вітчизняного досвіду дає підстави констатувати, що завдання з підтримання правопорядку та дізнання покладені саме на органи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, юридично-консультативна (юридично-роз'яснювальна) робота – на командування та юридичні підрозділи Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.

Аналіз міжнародно-правового досвіду функціонування систем військової юстиції дає підстави говорити, що більш ніж у 60 розвинених країн світу, у тому числі й тих, які входять до військовополітичного блоку НАТО, функціонує система військової юстиції. 43 До таких можна віднести США, Канаду, Об'єднане королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Італію, Іспанію, Бельгію, Швейцарію тощо [20]. Втім, у більшості європейських країн органи військової юстиції функціонують переважно у сфері загальної юстиції, не утворюючи особливої системи органів, які б підпорядковувалися військовому командуванню [21].

Аналіз вітчизняного досвіду дає можливість зазначити, що починаючи з 2000 року державна політика у цій сфері передбачала поступовий відхід від усталених організаційних засад механізму функціонування військової юстиції, який існував за радянських часів та продовжив діяти вже в незалежній Україні [22].

Наразі загрози воєнного характеру, які мають загальнодержавний рівень небезпеки, дійсно зумовлюють необхідність подальшого розвитку системи військової юстиції, однак у цьому процесі слід враховувати положення Конституції України про заборону використання Збройних Сил України та інших військових формувань для обмеження прав і свобод громадян (ч. 4 ст. 17) [23].

З точки зору забезпечення саме ефективності функціонування військової юстиції достатньо дискусійною є норма Стратегічного оборонного бюлетеня України, введеного в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240 [24], яка визначає як оперативну ціль – реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію.

Розробленим на його виконання законопроектом пропонується на базі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України створити Військову поліцію – правоохоронний орган у підпорядкуванні Міністра оборони України, призначений для забезпечення правопорядку і законності у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, а також у правоохоронних органах спеціального призначення, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України [25].

Основою системи військової юстиції є не лише сукупність нормативно-правових актів у воєнній сфері, але й належний рівень фахової підготовки її кадрового потенціалу. Це пов'язано з тим, що сфера регулювання військових правовідносин включає питання організації і забезпечення діяльності Військової організації держави, яка нині визначена як Сектор безпеки і оборони, в умовах мирного часу та в особливий період. Вказане, а також практичний досвід дає підстави говорити про те, що ця сфера суспільних відносин є специфічною та

потребує наявності належного рівня спеціальної (військової) підготовки, а саме: знань, умінь та навичок військової справи.

З урахуванням зазначеного, видається за доцільне акцентувати увагу на тому, що розбудова вітчизняної військової юстиції потребує застосування комплексного підходу, який передбачає:

- по-перше, виваженість при вирішенні питання про доцільність створення нових правоохоронних і судових органів, з урахуванням обмеженості ресурсів Державного бюджету України, а також 46 спеціалізації існуючих та новостворених правоохоронних й судових органів;
- по-друге, врахування потенціалу існуючої системи правоохоронних й судових органів та національного досвіду їх діяльності;
- по-третє, врахування можливостей оптимізації організаційно-штатної структури та розширення повноважень нині діючих правоохоронних структур та військових формувань;
- по-четверте, забезпечення належної підготовки фахівців, залучених до виконання завдань військової юстиції (суддів, прокурорів, слідчих, оперативних працівників, адвокатів, юрисконсультів) [18].

2.4 Військовий правопорядок та проблеми відновлення військової юстиції

Боездатність будь-якого військового формування та воєнної організації держави залежить від багатьох чинників. Водночас базовою умовою здійснення кожним військовим підрозділом, частиною, об'єднанням поставлених перед ними завдань є психологічна та фізична готовність солдата, сержанта, прапорщика, офіцера до виконання свого військового обов'язку. Запорукою належного функціонування воєнної організації України виступає порядок проходження військової служби. Даний порядок охоплює собою ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з регулюванням процесу життєдіяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, що пов'язаний із виконанням завдань, покладених на ці військові формування. Водночас порядок несення військової служби охоплює собою більш вузьке коло суспільних відносин. Йдеться зокрема про ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з регулюванням діяльності, пов'язаної з реалізацією військовослужбовцями спеціальних прав і обов'язків щодо виконання завдань бойового чергування, внутрішньої, прикордонної, вартової (вахтової) та патрульної служб на певний період часу [1, с.66-67]. Порядок проходження та порядок несення військової служби структурно входять до порядку перебування на військовій службі. Фактично уся діяльність військовослужбовця від призову до звільнення з військової служби, незалежно від виду військової служби, статусу військового формування де проходить службу особа, її посади та військового звання, відбувається в межах перебування на військовій службі. Після звільнення з військової служби особа втрачає статус військовослужбовця і в залежності від стану здоров'я, перебуває в запасі або у відставці. Порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців визначаються Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», статусними законодавчими актами, положеннями про проходження служби відповідними категоріями військовослужбовців, іншими нормативно-правовими актами тощо. Фактично ці правові норми спільно з 81 іншими (зокрема у сфері національної

безпеки і оборони України, щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, особливостей відповідальності за правопорушення проти військової служби, так само відбування покарань і виконання стягнень), складають значну частину військового законодавства нашої держави. За період з 2014 по 2019 роки законодавче забезпечення діяльності Воєнної організації України значно покращилося. Прийнято нові закони, внесені зміни у діючі, розроблено законопроекти у сфері національної безпеки і оборони України. Зокрема Указом Президента України № 555\2015 від 24 вересня 2015 року введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Після прийняття Верховною Радою України у лютому 2015 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період», Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнено главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення». У подальшому, Законом України від 16 березня 2017 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб», до глави 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП внесено зміни. Введення в дію інституту військових адміністративних правопорушень стало серйозним кроком у запровадженні дієвого механізму адміністративної відповідальності військовослужбовців. Крім того, 21 червня 2018 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про національну безпеку України».

Як позитивне і дуже важливе рішення законодавця сприймається визначення в законі такого поняття як воєнна безпека України, що зроблено в уперше на державному рівні. До цього часу визначення змісту дефініції «воєнна безпека» та її місця в системі правових норм безпекового спрямування, здійснювалося лише окремими науковцями [8, с.8-9].

На жаль, після втрати чинності Законом України «Про основи національної безпеки України», в національному законодавстві не залишилося жодної норми, за допомогою якої можливо було б визначити ознаки правоохоронного органу. Так само, на відміну від розвідувальної та контррозвідувальної функцій, в чинному законодавстві відсутнє поняття правоохоронної діяльності.

Що стосується визначення військового правопорядку, то попри існуючої потреби, ця дефініція відсутня як у законах, так само у підзаконних актах, що регулюють діяльність військових формувань та правоохоронних органів, де передбачена військова служба. Навіть у Законі України «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [9] на жаль, ми не зможемо знайти посилання на це ключове словосполучення.

Уявляється, що військовий правопорядок є нічим іншим, ніж порядком перебування на військовій службі, який у свою чергу, складається з порядку проходження та порядку несення військової служби.

На мій погляд на наданий час існує потреба у створенні військового слідчого органу з правом здійснювати досудове розслідування, а після введення в дію закону про кримінальні проступки – дізнання.

Потрібні військові суди, або судові органи з відповідною спеціалізацією суддів у сфері військового законодавства. Так само потребує переосмислення процедура підготовки майбутнього військового слідчого, прокурора, представника юридичної служби тощо.

Має зазнати змін підготовка адвокатів, котрі укладатимуть договір про надання правової допомоги з військовослужбовцям та захищатимуть інтереси держави в особі військових частин, установ, організацій. У зв'язку з цим потрібно передбачити можливість отримання представниками юридичних служб військових формувань, на період виконання ними службових обов'язків,

свідоцтв на право заняття адвокатською діяльністю. Такі послуги мають бути безкоштовними для військової частини і виключати можливість одержання юрисконсультами неправомірної вигоди.

Вкрай необхідно прийняття Закону України «Про статус військовослужбовця», який поєднував би багато положень, що пов'язані з перебуванням військовослужбовців на військовій службі, їх соціальним та правовим захистом, так само підстави, порядок і особливості притягнення до юридичної відповідальності.

Підсумовуючи викладене вважаю, що на даний час в Україні назріла потреба у більш виваженому й глибокому підході до прийняття, класифікації та систематизації норм військового законодавства.

РОЗДІЛ III АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

3.1 Реформування системи правосуддя в Україні сучасні виклики

Система правосуддя в Україні перебуває в перманентному стані реформування, обумовленого, зокрема, кризою її легітимності. З огляду на те, що система правосуддя є визначальним елементом національного механізму юридичного захисту, рівень її легітимності є показником ефективності її функціонування крізь призму ст.3 Конституції України, за змістом якої – утвердження та забезпечення прав та свобод людини – є головним обов'язком держави та визначає зміст і спрямованість її діяльності, зокрема щодо забезпечення кожного права на справедливий суд. Оцінити ефективність виконання цього обов'язку можна, зокрема, спираючись на результати певних соціологічних досліджень та спостережень, як міжнародних, так і національних. Так, у 2020 році Україна посідає 72-у позицію серед 128 країн світу у рейтингу верховенства права 2020 року. Результати рейтингу оприлюднені на сайті міжнародної неурядової організації World Justice Project [1]. У таких сегментах рейтингу, як ефективність правосуддя у справах цивільної юрисдикції – 61-у позицію, а ефективність системи кримінальної юстиції – 90- у позицію зі 128 країн світу, в яких здійснювалось таке дослідження. Водночас результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва» з 3 по 9 липня 2020 року щодо оцінки громадянами діяльності влади, рівня довіри до соціальних інститутів, засвідчили недовіру, висловлену у тому числі судовій системі загалом (77,5%), Прокуратурі (73%) [2]. Привертає увагу той факт, що саме незадовільний рівень довіри до судової системи та прокуратури в Україні (за результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 вересня 2019 року, недовіра найчастіше висловлювалась судовій системі загалом - 72%, прокуратурі - 61% [3]) був одним із визначальних приводів для здійснення їхнього чергового реформування, ознаменованого

положеннями Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX (далі – Закон № 193-IX) [4] та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113-IX [5]. Таким чином, можна констатувати зростання показнику недовіри до судової системи та прокуратури попри заходи, спрямовані на реформування цих інституцій з метою підвищення їхньої легітимності, як одним із визначальних викликів реформування системи правосуддя в Україні на сучасному етапі. З іншого боку, в професійних колах висловлюються застереження про те, що наразі саме суддям бракує державного захисту, з огляду на те, що «... в Україні, як і всюди у світі, люблять нарікати на судову систему» [6]. На противагу такому твердженню представляють інтерес дані Стандарту Євробарометр, згідно з методикою якого здійснюється, соціологічне дослідження думки суспільства держав-членів ЄС та країн-кандидатів, зокрема, стосовно довіри до інституцій, що репрезентують правосуддя. Так, станом на листопад 2019 року найвищий рівень довіри до правосуддя та національної правової системи у цілому було зафіксовано в Королівстві Данія - 86% опитаних респондентів прагнуть довіряти вказаним інституціям. Дещо нижчий показник спостерігається у Фінляндській Республіці, Королівстві Швеція, Королівстві Нідерланди та у Великому Герцогстві Люксембург -84%, 77%, 76% та 70% відповідно. Дослідження у Федеративній Республіці Німеччини та Республіці Австрія демонструють, що 69% респондентів у цих державах прагнуть довіряти вказаним інституціям[7]. Тому, цілком виправданим видається позиціонування безпосередньої залежності між рівнем ефективності системи правосуддя в Україні та релевантним рівнем довіри громадянського суспільства. Способи досягнення високого рівня довіри суспільства до системи правосуддя в Україні різняться: від радикального «перезавантаження» до формування позиції, за якою недовіра громадянського суспільства до судів в Україні не є достатньою підставою для їхнього

«перезавантаження» через кризу, в якій перебуває наразі судова влада. Слід принагідно нагадати, що ця криза спровокована, почасти, її реформою щодо удосконалення діяльності органів суддівського врядування, правове закріплення якої знайшло своє втілення в положеннях Закону № 193-IX щодо зміни кількісного складу та суб'єктів призначення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Положення цієї реформи вже отримали свою правову оцінку у Рішенні Конституційного Суду України від 11 березня 2020 року № 4-р/2020. Зокрема заслуговує на увагу позиція, за якою зміна кількісного складу та суб'єктів призначення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України без запровадження відповідного перехідного періоду визнана такою, що створила істотні перешкоди для функціонування ефективного судочинства та в окремих випадках унеможливила реалізацію права кожного на доступ до правосуддя як вимог принципу верховенства права[8]. Слід зауважити, що подібна позиція була попередньо викладена у Висновку Венеціанської комісії щодо змін до законодавчих актів України, які регулюють статус Верховного Суду та органів суддівського врядування, прийнятому на її 121-му пленарному засіданні (Венеція, 6-7 грудня 2019 р.), в якому, зокрема, акцентувалась увага також на тому, що довіра до судової влади може зростати лише в рамках стабільної системи, оскільки стійка інституційна нестабільність, коли реформи слідує за змінами політичної влади, також може бути шкідливою для довіри суспільства до судової влади як незалежної та неупередженої інституції (п. 13 Висновку)[9]. Отже, наступним викликом реформування системи правосуддя в Україні на сучасному етапі є стійка інституційна нестабільність її складових, яка опосередковано впливає на рівень суспільної недовіри. Дискусійним також видається доцільність залучення міжнародних експертів з правом вирішального голосу до процесу формування органів суддівського врядування в Україні. Так, згідно з положеннями Закону № 193 – IX оцінювати кандидатів до нової Вищої кваліфікаційної комісії суддів України мала конкурсна комісія, яка повинна була складатися із шести членів, у тому числі - трьох міжнародних експертів, запропонованих міжнародними та іноземними організаціями, з якими Україна

співпрацює у сфері запобігання та протидії корупції відповідно до міжнародних договорів України, до складу Громадської ради міжнародних експертів, утвореної відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд». Водночас жодна із міжнародних організацій не подала своїх пропозицій щодо представників у цій конкурсній комісії. Певне пояснення цього факту можна віднайти у Висновку Венеціанської комісії (CDL-AD(2019)027-e), у якому нею звертається увага на те, що участь міжнародних експертів у процедурі формування суддівського корпусу на постійній основі може порушити питання конституційного суверенітету (п. 24). З огляду на таку позицію Венеціанської комісії та з урахуванням вимог, яким має відповідати член конкурсної комісії для проведення конкурсу на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, зокрема суспільний авторитет, логічним видається, що і суб'єкт, який його пропонує, має також користуватися суспільним авторитетом. Тому, не досить переконливим видається положення проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування» № 3711 від 22 червня 2020 року [10], за яким у разі якщо суб'єкти формування конкурсної комісії у визначений строк не запропонували осіб до складу конкурсної комісії чи запропонували недостатню кількість осіб для формування повноважного складу конкурсної комісії, таких осіб протягом п'ятнадцяти днів пропонує виключно Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У цьому аспекті привертають уваги результатами нещодавніх соціологічних досліджень щодо оцінки громадянами діяльності влади, рівня довіри до соціальних інститутів, які засвідчили недовіру, висловлену Омбудсмену - 40,5%, важко відповісти на це питання було майже 30% опитаних респондентів [2]. Водночас, з огляду на те, що члени цієї конкурсної комісії мають бути правниками із визнаним рівнем компетентності, видається доречним залучення до цього процесу також представників юридичних закладів вищої освіти та наукових установ. Підсумовуючи, слід зауважити, що у Пояснювальній записці до п. 10 Бордоської декларації «Судді та

прокурори у демократичному суспільстві» стверджується, що передумовою довіри суспільства до суддів і прокурорів та основою їхньої легітимності та повноважень є найвищий рівень професійної компетенції осіб, що обіймають такі посади [11]. Саме тому реформа системи правосуддя в Україні повинна бути на сучасному етапі опосередкована кадровим перезавантаженням її органів, однак поступовим шляхом із застосуванням принципу індивідуальної відповідальності, із дотриманням права кожного на повагу до приватного життя. Важливе значення у цій реформі має також системна зміна спеціальної професійної підготовки осіб, які претендують на посади суддів та прокурорів, та подальшої професійної підготовки діючих суддів та прокурорів з метою досягнення високого рівня їхньої професійної компетенції, як передумови зростання рівня довіри громадянського суспільства, а також забезпечення інституційної стабільності органів системи правосуддя при збереженні конституційного суверенітету

3.2 Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права

Серед важливих сучасних наукових розробок української юриспруденції особливе значення та актуальність мають дослідження проблем права національної безпеки і військового права, що обумовлено, насамперед, системним реформуванням сектору безпеки і оборони України, яке здійснюється в умовах вирішення практичних питань забезпечення захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України від збройної агресії.

Зазначимо, що науково-обґрунтована концепція права національної безпеки України знаходиться на етапі свого становлення, а розробки проблем військового права упродовж останніх десяти років не знайшли ґрунтового наукового розвитку ні в юриспруденції, ні серед напрямків військових наукових досліджень.

Водночас, чимало зусиль науковцями спрямовано на дослідження багатогранних правових аспектів власне національної безпеки, а також інституційних та функціональних особливостей дії права у цій сфері. Доктринальні розробки військового права представлені окремими роботами науковців, які стосуються визначення змісту, сутності військового права, військового законодавства і проблем правового регулювання видів військової та, пов'язаної з військовою, діяльності.

Наука, звісно, не може обмежуватися окремими предметними напрямками у розробці та вирішенні системних, комплексних проблем, якими постають право національної безпеки і військове право. Водночас, наукові розробки потребують спеціалізації, що обумовлено особливостями об'єктів дослідження та їхніми характеристиками. Поєднання загальних підходів до дослідження права національної безпеки і військового права зі спеціалізацією у вирішенні завдань дослідження дозволяє вийти на системний і такий, що забезпечує досягнення мети, підхід. Власне, це стосується не лише наукових розробок, а загалом вирішення проблем права національної безпеки і військового права у

їхньому нормативному, інституційному та організаційному значенні або ж оформленні [27, с.64-66].

Предметна область права національної безпеки є більш широкою по відношенню до військового права та охоплює усі суспільні відносини або ж соціальні комунікації, які існують у сфері національної безпеки і оборони, з виокремленням галузей для вирішення більш конкретних завдань безпекового існування людини, суспільства і держави.

Не лише суспільні відносини або ж соціальні комунікації стають предметом наукових розробок права національної безпеки, але й визначений значний масив законодавства, нормативно-правових актів, правозастосовної практики, а також інституційні та організаційні елементи або ж складові правотворчості і правозастосування у сфері національної безпеки.

Емпіричну основу права національної безпеки складає уся сукупність складних і важливих для сьогодення соціальних чинників, які забезпечують безпеку людини, суспільства і держави в умовах, що характеризують глобалізаційні процеси. Проте виявляється і більш раціональна предметна сфера права національної безпеки, яка у своїй основі містить ті соціальні комунікації, що стосуються безпосередньо забезпечення стану захищеності людини, суспільства і держави від потенційних та реальних загроз національним інтересам, а саме – забезпечення збереження конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності України. Вказаний підхід, за якого стає можливим відійти від абстрактного бачення правового змісту національної безпеки, тобто права національної безпеки України, дозволяє зосередитися насамперед, але не виключно, на вирішенні проблем правового забезпечення основ національної безпеки, що найбільш важливо для нашого сьогодення. Варто зазначити, що розуміння права національної безпеки, як системи норм, які регулюють відносини щодо забезпечення збереження конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності

держави є притаманним для доктрини держав– учасників Північноатлантичного договору. Саме такий підхід має своє первісне походження від наукових розробок концепції права національної безпеки США, упровадження цієї концепції у практику забезпечення національної безпеки держави. Власне, відповідно до вимог Конституції України подібний підхід закріплено у чинному Законі України «Про національну безпеку України», положення якого належить безумовно виконувати та, водночас, удосконалювати на основі обґрунтованих доктринальних розробок, які має запропонувати правова наука.

Право національної безпеки з огляду на його сутнісні та змістовні ознаки можливо визначити як галузь права – цілісну, системну множинність норм, публічно визначених, легітимізованих правил поведінки, спрямованих на досягнення і забезпечення безпечних умов існування та життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Цілісна сукупність норм права національної безпеки утворює певну складну систему, яка підпорядковується загальним правилам побудови системи права України, та має переважно нелінійні характеристики, що зберігають її організаційну єдність і структуру [28, с.89-91].

Правовою доктриною військовоє право розглядається як галузь правасистема визначених і санкціонованих державою норм, які встановлюють правила поведінки та здійснюють правове регулювання суспільних відносин у війсьній сфері, у сферах оборони і військового будівництва з метою забезпечення воєнної безпеки.

Суспільні відносини у війсьній сфері є військовими та військовоцивільними публічними відносинами, що обумовлено характером військової діяльності, спрямованої на захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Метою військової діяльності є забезпечення воєнної безпеки, тобто захищеності державного суверенітету,

територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

Важливою обставиною, яка визначає характер суспільних відносин у воєнній сфері, у сферах оборони і військового будівництва, тобто тих суспільних відносин, які становлять предмет військового права, є військова служба. Військова служба утворює певне соціальне середовище, де відбуваються усі процеси людської діяльності, спрямованої на досягнення воєнної безпеки суспільства, забезпечення обороноздатності держави.

Правова природа військової служби полягає у публічній діяльності визначеної законодавством соціальної групи осіб, які мають спеціальний правовий статус і є військовослужбовцями, щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України. Така публічна діяльність військовослужбовців здійснюється у встановлених законодавством організаційно-правових формах і порядку. Водночас, обов'язковим чинником, який впливає на віднесення того чи іншого державного інституту до складу сектора безпеки і оборони, а саме – до складу сил оборони, необхідно вважати функціональну ознаку – виконання завдань з попередження та усунення воєнних загроз. Ця важлива обставина, зрештою, формує необхідність військової служби не лише у Збройних Силах, але й в інших державних інститутах, які мають певні повноваження щодо забезпечення воєнної безпеки та, які визначені безпосередньо законодавством.

Військове право у своєму телеологічному значенні покликано соціально-необхідним замовленням щодо забезпечення воєнної безпеки суспільства. Саме у цьому необхідно вбачати сутність військового права, що затверджується особливою організаційно-правовою формою соціально-необхідної суспільної діяльності, якою є військова служба. Натомість, поєднання нормативної та ціннісно-їскладової військового права утворює його аксіологічний центр, яким іє воєнна безпека.

Розглядаючи генезис військових і військово-цивільних відносин, їх виникнення, існування та припинення, беззаперечним є висновок про те, що попри наявність матеріальних і юридичних фактових складових виникнення таких відносин без норми права є неможливим.

Військове право демонструє нерозривний зв'язок з державою, що також, але все ж меншою мірою, є характерним для права національної безпеки. Існування військово-правових приписів обумовлено правотворчою діяльністю держави, що визначається виконанням виключно державою важливої зовнішньої функції оборони, забезпечення воєнної безпеки. Військово-правовий примус виходить лише від держави, його легітимність в умовах здійснення демократичного цивільного контролю забезпечується нормами військового права.

Військове право утворює цілісну систему, яка містить інститути права. В основі структури військового права – конкретизація предмета правового регулювання, виокремлення певної системної групи однорідних військових, військово-цивільних відносин, а також – особливості метода, тобто способів і засобів правового регулювання для досягнення визначеної мети.

Компонентами або ж складовими системи військового права можливо розглядати інститути права: військової служби; воєнної безпеки і оборони; бойової підготовки і застосування військ (військово-оперативне право); мобілізаційної підготовки та мобілізації; військового управління; гарнізонної та внутрішньої служби військ; бойового чергування і спеціальних видів служби; тилового забезпечення військ; соціального захисту військовослужбовців; військово-дисциплінарного права. Внаслідок особливостей, визначених предметом правового регулювання, виділяються такі міжгалузеві утворення військового права як військово-адміністративне право та військово-кримінальне право. Міжнародне гуманітарне право безумовно взаємодіє з військовим правом та здійснює вплив на його формування. Такий вплив особливо позначається на

інститутах права воєнної безпеки і оборони, бойової підготовки та застосування військ (військово-оперативне право). Окрім іншого особливістю права національної безпеки та військового права України необхідно розглядати вплив на формування і функціонування цих галузей права інших публічних галузей системи права України, якими є, насамперед, конституційне, адміністративне право.

Військове законодавство і законодавство про національну безпеку України становлять самостійні галузі законодавства та розглядаються правовою доктриною у контексті джерел, зовнішньої форми існування військового права та права національної безпеки. Наразі важливим є здійснення наукових розробок, проведення практичних заходів щодо імплементації стандартів країнучасників Європейського Союзу та НАТО в українське законодавство.

Право національної безпеки та військове право передбачають організаційне та інституційне забезпечення, де окрім сил безпеки і сил оборони, мають успішно діяти військові правоохоронні органи, органи військової прокуратури та військового правосуддя. Система військової юстиції фактично потребує відновлення, упродовж останніх років необхідні рішення не прийнято, відповідна концепція має незавершену форму та початковий стан упровадження, що негативно позначається на правозастосуванні у сфері національної безпеки і оборони.

Право національної безпеки і військове право, окрім галузей права є галузями правової науки та навчальними дисциплінами. Вказані аспекти загальної проблеми потребують наразі більш уважного і більш конкретного підходу щодо вирішення.

Офіційне визнання предметного напрямку наукових досліджень «Право національної безпеки; військове право» (2.13) у межах наукової спеціальності «Право» (081) змушує зосередитись на практичних питаннях реалізації наукових досліджень та підготовки фахівців за відповідними програмами, які наразі

потребують суттєвого опрацювання і приведення у відповідність з вимогами сьогодення. Очевидно, що першість у цьому має належати відомствам, зацікавленим у якісному правовому забезпеченні організації та діяльності сектору безпеки і оборони держави, реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Йдеться, насамперед, про Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Державну прикордонну службу України, Національну гвардію України, а також про Службу безпеки України, розвідувальні органи, Генеральну прокуратуру України, Державне бюро розслідувань. Досить важливо, що стратегія розвитку науки права національної безпеки і військового права наразі успішно формується Національною академією правових наук України. Лише спільні зусилля у вирішенні загальних та більш конкретних проблем правового забезпечення національної безпеки України, а відтак, права національної безпеки і військового права, дозволять ефективно вирішити важливі для правової науки і юридичної практики завдання.

Закон України «Про національну безпеку України», прийнятий у 2018 р., започаткував процес розбудови нової моделі сектору безпеки і оборони, яка включає такі основні складові: систему управління і демократичного контролю над сектором безпеки і оборони; сили безпеки; сили оборони; обороннопромисловий комплекс.

В порядку порівняння зауважимо, що згідно зі ст. 17 Конституції України передбачено такі сфери забезпечення національної безпеки: захист суверенітету і територіальної цілісності України; забезпечення економічної безпеки; забезпечення інформаційної безпеки; оборона України (забезпечення воєнної безпеки); забезпечення державної безпеки; захист державного кордону (забезпечення прикордонної безпеки).

Відповідно до вказаного Закону та Конституції України функція оборони України покладена на Збройні сили та інші військові формування України. Крім

цього, згідно з Воєнною доктриною України (2015 р.), Доктриною інформаційної безпеки України (2017 р.) та Річними національними програмами під егідою Комісії Україна – НАТО на 2017 і 2018 роки Міністерство оборони і Генеральний штаб Збройних Сил України мають брати участь у розгортанні нового напрямку – системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України. Розглянемо це питання більш предметно.

Як свідчать результати дослідження [66], поняття «стратегічні комунікації» активно застосовується в США та інших країнах світу з початку ХХІ ст., зокрема після доповіді голови наукової ради з оборони (федерального консультативного комітету для надання незалежних консультацій міністру оборони США) Вінсента Вітто «Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination» (2001 р.).

Предметне розуміння стратегічних комунікацій походить з документів військового управління США і в системі НАТО розглядається як визначені Урядом зусилля, спрямовані на виявлення та розвиток цільових аудиторій для просування державних (урядових) інтересів, політики та цілей шляхом використання скоординованих програм, планів, тем, повідомлень та продуктів, синхронізованих з усіма акціями та інструментами, що проводяться владою [67].

Юридичне визначення терміну «стратегічні комунікації» було надане Воєнною доктриною України та Доктриною інформаційної безпеки України як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави.

Загалом, суть стратегічних комунікацій полягає в управлінні цільовими аудиторіями з метою зміни їхньої поведінки і донесення до них цінностей або інформації, необхідних державі, що застосовує стратегічні комунікації.

Для розуміння змісту стратегічних комунікацій варто навести складові інформаційної сфери, у яких реалізується державна політика [68]:

1. сфера інформаційної безпеки (державна політика з питань інформаційної та кібернетичної безпеки, систем захисту інформації);
2. сфера електронного управління (державна політика з питань електронного парламенту, електронного урядування, надання електронних адміністративних послуг);
3. сфера розвитку інформаційного суспільства (державна політика з питань становлення і розвитку інформаційного суспільства, зокрема, напрямів інформаційної діяльності, інформаційних технологій, інформаційних ресурсів, продуктів і послуг);
4. сфера інформатизації;
5. захист прав, свобод і безпеки людини та громадянина в інформаційній сфері;
6. сфера функціонування та розвитку медіа простору тощо.

Важливою складовою стратегічних комунікацій в умовах гібридної війни є інформаційне протиборство, що безпосередньо залежить від чіткого планування та організації роботи з каналами стратегічних комунікацій (електронними ЗМІ–журналами, газетами, інформаційними агентствами; соціальними мережами–Facebook, Twitter тощо; блогами; мобільним зв'язком та ін.).

Інформаційне протиборство ведеться у формі інформаційних операцій, як однієї з форм бойових дій. За руйнівними та іншими негативними наслідками бойові дії в інформаційній сфері та кіберпросторі можна порівняти з бойовими діями в космічному, повітряному, наземному і морському просторах.

Нині у багатьох країнах світу переважають підходи до розуміння й застосування інформаційного протиборства, що базуються на відповідних моделях, запроваджених в США й Китаї. Ці моделі передбачають два етапи

ведення військових дій: оборонний і наступальний, кожний з яких включає такі форми інформаційного протиборства:

- фізичне знищення противника (застосування артилерії, бомб, ракет, звукових, електронних, інфрачервоних хвиль, лазерів);
- панування над електронним сектором – радіоелектронна війна. У КНР, наприклад, вважають, що протиборство в електромагнітному спектрі є вирішальною фазою війни. Об'єктивна мета полягає в тому, щоб домінувати над цим спектром, запобігаючи ефективному використанню ворогом електронного обладнання. Як інструменти, можуть бути використані електронний затор, електронний обман;
- комп'ютерна мережева війна, яка передбачає підключення до протиборства хакерів, проведення кібероперацій і віртуальне моделювання війни;
- інформаційно-психологічні маніпуляції, ключовою з яких є дезінформація цільової аудиторії противника для зміни її поведінки. Психологічний вплив має послабити бажання ворога продовжувати боротьбу. Основними інструменти для досягнення цього вважаються пропаганда, ЗМІ, листівки, брошури, електронні послання.

В цілому, головною метою стратегічних комунікацій є гарантування реалізації національних інтересів.

У контексті зазначеного варто звернути увагу на військові (цивільно-військові) зв'язки. Оскільки сучасні виклики і загрози та глобальні конфлікти не можуть бути вирішені винятково воєнними засобами, в системі НАТО було запропоновано концепцію комплексного підходу (англ. – Comprehensive Approach) шляхом налагодження взаємодії з цивільним сектором через систему цивільно-військового співробітництва. Це має сприяти досягненню бажаного результату внаслідок координації дій, синхронізації зусиль та уникнення або вчасного вирішення конфліктних ситуацій між

цивільними та військовими, поєднуючи воєнні операції та процес досягнення мети шляхом політичного врегулювання [69].

Термінологічний апарат з питань цивільно-військового співробітництва було розроблено в документах безпекових інституцій країн-членів НАТО і адаптовано в Україні [70].

Цивільно-військове співробітництво(ЦВС, англ. – CIMIC) як одна із функцій військового компоненту є невід’ємною частиною сучасних багатовимірних операцій (англ. – Multidimensional Operations), охоплює усі сторони, задіяні у вирішенні конфлікту, та сприяє взаємній підтримці цивільного і військового компонентів.

Головний задум такої взаємодії – досягти мети, поставленої та очікуваної усіма сторонами, з урахуванням інтересів місцевого населення та усіх цивільних гравців (представників міжнародної спільноти, міжнародних та неурядових організацій). Запорукою успіху такого співробітництва є розуміння особливостей процесу планування та діяльності кожної зі сторін [71]. За рівнем відповідальності в діях підрозділів ЦВС виокремлюють політичний, стратегічний, оперативний і тактичний рівні.

Згідно з класифікацією НАТО класичний варіант військового управління у кризовій ситуації з метою стабілізації ситуації може тривати до 10 років і містить три етапи.

Перший етап – запровадження миру – передбачає: розмежування сторін; стримування; демонстрацію сили; бойові дії; захист цивільного населення; надання невідкладної допомоги; підготовку до діяльності та створення органів цивільно-військового співробітництва.

Другий етап – підтримання миру – охоплює: стабілізацію ситуації та обстановки; стримування; наявність бойових підрозділів як фактору

стримування та безпеки в зоні конфлікту; розбудову громадянського суспільства, створення цивільно-військових адміністрацій.

Третій етап– виведення військ – містить такі заходи:формування дієвого громадянського суспільства; мінімальне стримування; наявність міжнародних спостерігачів; підзвітність місцевій владі.

Згідно з розробками фахівців Національного університету оборони України імені Івана Черняховського напрями діяльності у сфері цивільновійськового співробітництва в ході операції включають [71]:

- налагодження комунікації з ключовими гравцями цивільного компоненту;
- налагодження та підтримку обміну інформацією; координацію діяльності військового компоненту та координацію цивільно-військового співробітництва;
- укладення угод, оцінювання та відслідковування погоджених проведених робіт, інші види діяльності.

Варто зауважити, що в умовах розгортання гібридної війни країни ЄС і НАТО особливу увагу стали приділяти протидії застосуванню інформаційної зброї та розвитку стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони, про що свідчить хронологія низки подій та прийнятих ними рішень, зокрема:

– у січні 2014 р. створено Передовий центр стратегічних комунікацій НАТО (The NATO Strategic Communications Centre of Excellence або NATO Strat ComCOE). До його основних завдань віднесено координацію діяльності НАТО у сфері стратегічних комунікацій, вивчення шляхів виникнення та розповсюдження інформаційних загроз, розроблення методик інформаційної протидії, забезпечення підготовки інформаційних та психологічних операцій;

– у березні 2015 р. Радою Європи було створено Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій (East Strat ComTask Force або East Strat Com),

прийнято рішення доручити Верховному Представникові Ради Європи спільно із відповідними інститутами Європейського Союзу та країнами-членами ЄС підготувати План дій зі стратегічних комунікацій;

– у березні 2016 р. в Адміністрації Президента і Державному департаменті США було проведено реформування та розширення підрозділів, які опікуються питаннями стратегічних комунікацій. Зокрема, Центр стратегічних антитерористичних комунікацій реорганізовано в Центр глобального впливу зі збереженням завдань координації, інтеграції та гармонізації державних стратегічних комунікацій, спрямованих на іноземні аудиторії з метою протидії інформаційним впливам міжнародних терористичних організацій;

– у листопаді 2016 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо протидії пропаганді третіх країн, включаючи РФ. У резолюції Європарламент визнав, що російський уряд агресивно використовує цілий спектр засобів та інструментів для атак на демократичні цінності, для розколу Європи, для забезпечення підтримки всередині країни і створення враження про розбіжності між країнами “Східного сусідства” ЄС. Вказана Резолюція також рекомендувала ЄС енергійніше боротися з проявами пропаганди, не забуваючи при цьому про принцип свободи слова.

З огляду на викладене, аналізу і прогнозування глобальних процесів в інформаційній сфері, першочергової уваги та системного опрацювання потребують такі основні проблеми у сфері стратегічних комунікацій в Україні:

– відсутність єдиної державної політики та розгорнутої системи стратегічних комунікацій;

– розпорошеність заходів, що здійснюються суб’єктами стратегічних комунікацій;

– неналежний рівень професійної підготовки осіб, залучених до виконання функцій стратегічних комунікацій, та відсутність підготовленого кадрового резерву для розгортання і розвитку системи стратегічних комунікацій;

– потреба розроблення необхідних нормативно-правових актів, організації аналітичного, методичного і наукового забезпечення розбудови системи стратегічних комунікацій.

Загалом, змістовний аналіз визначення поняття «стратегічні комунікації», наданого нормативно-правовими актами України [72-73], а також заяви Страсбурзько-Кельнської зустрічі Північноатлантичної Ради та глав держав і урядів країн-членів НАТО [74] дає змогу класифікувати функції системи стратегічних комунікацій за такими основними напрямками:

1) публічна дипломатія та заходи, спрямовані на просування цілей держави;

2) зв'язки з громадськістю та військові зв'язки (цивільно-військове співробітництво);

3) інформаційні та психологічні операції.

Крім цього, актуальною залишається проблема визначення механізмів загальної координації стратегічних комунікацій, а також створення міжвідомчого координаційного механізму у сфері інформаційних та психологічних операцій, як це було передбачено Національними програмами під егідою комісії Україна–НАТО на 2017 та 2018 роки.

За нашими оцінками, організаційна побудова системи стратегічних комунікацій може набути такого вигляду:

1) загальна координація та керівництво з питань стратегічних комунікацій відповідно до приписів ст. 106, 107 Конституції України мають здійснюватися Президентом України і Радою

національної безпеки та оборони України. Забезпечення реалізації цієї функції може покладатися на Апарат РНБО України або спеціально створений при РНБО України орган (наприклад, Національний координаційний центр з питань стратегічних комунікацій).

Відповідно, виконання функцій Національного координатора з питань співробітництва України з НАТО у сфері стратегічних комунікацій може бути покладено на одного із заступників секретаря РНБО України або на керівника вказаного центру при РНБО України;

- 2) координація і забезпечення виконання функції публічної дипломатії та заходів, спрямованих на просування цілей держави мають бути покладені на Міністерство зовнішніх справ України та Міністерство інформаційної політики України за участі інших державних органів, недержавних структур та громадських організацій.

Організаційне та інше забезпечення реалізації вказаної функції може здійснюватися відповідними підрозділами апаратів зазначених міністерств, а також підрозділами міжнародних зв'язків центральних органів виконавчої влади та суб'єктів сектору безпеки і оборони;

- 3) функцію зв'язків з громадськістю та військових зв'язків (цивільно-військового співробітництва) мають виконувати визначені законодавством суб'єкти сектору безпеки і оборони. При цьому, координація військових зв'язків (цивільно-військового співробітництва) має бути покладене на Міністерство оборони України і Генеральний штаб Збройних Сил України.

Реалізація цих завдань може здійснюватися через наявні в суб'єктів сектору безпеки і оборони підрозділи зв'язків із засобами масової інформації та громадськістю або через інші підрозділи;

- 4) координація інформаційних та психологічних операцій, як найбільш «чутливої» сфери стратегічних комунікацій, потребує комплексного задіяння організаційно-правових, інформаційно-комунікативних, соціологічних, психологічних, оперативних та інших сил і засобів суб'єктів сектору безпеки і оборони, органів державної влади та недержавних організацій.

У контексті положень Закону України «Про національну безпеку України» слушними видаються пропозиції щодо об'єднання відповідних сил і ресурсів сектору безпеки та оборони для їх скоординованого задіяння при здійсненні інформаційних і психологічних операцій та створення міжвідомчого підрозділу з цих питань при Службі безпеки України (За аналогією Антитерористичного центру при СБ України).

В цілому, ефективні стратегічні комунікації можуть стати вагомим складовою системи забезпечення національної безпеки і оборони та захисту життєво важливих національних інтересів України.

3.3 Організаційне забезпечення адаптації військового законодавства до стандартів НАТО

Закріплений нещодавно в Конституції України стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, обумовлює необхідність досягнення Україною відповідних критеріїв, зокрема й у безпеково-правовій сфері. Водночас, сучасні виклики і загрози, насамперед гібридні, зумовлені впливом комплексу факторів, вимагають системного реагування, адекватної трансформації сектору безпеки і оборони, зокрема Збройних Сил України.

Триваючий збройний конфлікт суттєво активізував оновлення військового законодавства, адже повсякчас виникаючі нові загрози, об'єктивно зумовлюють необхідність пошуку адекватних способів протидії, у тому числі через глибинну трансформацію структури Збройних Сил України, досягнення ними взаємосумісності зі збройними силами держав – членів НАТО. Тому, не менш важливим аспектом є законодавче супроводження процесів реформування Збройних Сил України, створення необхідних умов для адаптації законодавчих, концептуальних і доктринальних документів до стандартів НАТО, що зокрема відмічено у Стратегії національної безпеки України і Воєнній доктрині України.

Саме тому, з 2014 року у Міністерстві оборони України (далі – Міноборони) розпочалася кропітка робота з удосконалення законодавства у сфері оборони, у якій безпосередню участь приймають представники юридичної служби Міноборони, Генерального штабу Збройних Сил України, а також науковці-юристи Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Поряд з цим, проведена в рамках комплексного огляду сектору безпеки і оборони оцінка стану воєнної безпеки держави, а також набутий досвід участі Збройних Сил України у антитерористичній операції виявили низку проблем функціонування сил оборони в умовах існуючих загроз. Розлогий перелік цих

проблем відображений у вступній частині Стратегічного оборонного бюлетеня України (далі – СОБ), серед яких слід відмітити – «надмірність обсягів та неактуальність нормативно-правової бази у сфері оборони».

Також у СОБ закріплена норма, що він слугуватиме дорожньою картою оборонної реформи з визначенням шляхів її впровадження на засадах і принципах, якими керуються держави – члени НАТО. Водночас, у СОБ передбачене доволі амбітне завдання «здійснити адаптацію національного законодавства у сфері національної безпеки до євроатлантичних норм та стандартів», а для його реалізації у пункті 3.4. «Юридичне забезпечення заходів реформування» визначено основні напрямки за якими планується внести зміни до законодавства.

Мета оборонної реформи у СОБ розподілена на п'ять стратегічних цілей:

- 1) об'єднане керівництво силами оборони, що здійснюється відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами-членами НАТО;
- 2) ефективна політика, системи планування і управління ресурсами в секторі оборони з використанням сучасних євроатлантичних підходів;
- 3) оперативні (бойові, спеціальні) спроможності сил оборони, необхідні для гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави, підтримання миру та міжнародної безпеки;
- 4) об'єднана система логістики і система медичного забезпечення здатні надати підтримку всім компонентам сил оборони;
- 5) професіоналізація сил оборони та створення необхідного військового резерву.

Кожна стратегічна ціль розподілена на декілька оперативних цілей, які у свою чергу, деталізовані у Матриці досягнення цілей (додаток до СОБ).

Для координації та виконання завдань оборонної реформи утворений Комітет реформ Міністерства оборони України та Збройних Сил України (далі – Комітету реформ) – консультативно-дорадчий орган під головуванням Міністра оборони України. Положення, структура та склад Комітету реформ (за посадами) затверджено наказом Міністерства оборони України від 20.07.2016 р. № 374. До складу Комітету входять стратегічні радники високого рівня.

У складі Комітету реформ утворено: п'ять підкомітетів з робочими групами, три консультативно-експертні групи та чотири окремі групи, зокрема Юридична група, яку очолює директор Юридичного департаменту Міноборони. Одним із основних завдань, що покладається на Комітет реформ є забезпечення підготовки нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію оборонної реформи.

Для деталізації завдань та цілей оборонної реформи Міністром оборони України у серпні 2016 року був затверджений План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016-2020 роках (Дорожня карта оборонної реформи).

За результатами моніторингу виконання заходів оборонної реформи (трирічного) здійснено уточнення та коригування завдань. На підставі пропозицій підкомітетів Міністром оборони України у січні 2019 року затверджений План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2019-2020 роки.

Водночас, в Міноборони з серпня 2018 року впроваджується програмнопроектний менеджмент, визначено 15 пріоритетних проектів оборонної реформи, для яких затверджені статuti, календарні плани та проектна документація.

Таким чином, починаючи з 2014 року юридичною службою Міноборони було організовано розробку та прийняття понад 500 актів законодавства України, також майже дві тисячі внутрішніх наказів Міноборони було визнано

такими, що втратили чинність у зв'язку з втратою актуальності та невідповідності напрямкам проведення оборонної реформи.

За останні декілька років були унормовані актуальні питання щодо всебічного забезпечення проведення операції Об'єднаних сил, запровадження правового режиму воєнного стану, удосконалення порядку встановлення статусу учасника бойових дій, порядку застосування зброї, бойової техніки під час проведення операції на Сході держави. Також забезпечено виконання норм міжнародного гуманітарного права, запровадження військової служби для іноземців, осіб без громадянства, упровадження принципів гендерної рівності під час проходження військової служби, визначення нового порядку речового забезпечення військовослужбовців.

Серед останніх найбільш знакових нормативно-правових актів слід відмітити наступні:

1) Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII;

2) Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII;

3) Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» від 6 грудня 2018 року № 2642-VIII;

4) Порядок логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1208;

5) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення закупівель продукції, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом» від 17 січня 2019 року № 2672-VIII (надає нові 31 повноваження Міноборони здійснювати за новими правилами оборонні

закупівлі за імпортом за кордоном з урахуванням норм відповідних європейських директив);

Проблемним питанням, яке передбачене СОБ залишається прийняття в новій редакції Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також створення Військової поліції. Крім того, необхідними є прийняття законів:

1) «Про створення та виробництво боєприпасів, озброєння, військової та спеціальної техніки»;

2) «Про особливості застосування національного законодавства щодо держави-агресора».

Підсумовуючи слід наголосити, що сьогодні для України, яка з 2014 року потерпає від агресії з боку Російської Федерації, розвиток Збройних Сил України і участь у потужній системі колективної безпеки є беззаперечними пріоритетами. Водночас оборонна реформа та адаптація національного військового законодавства перебувають у взаємному зв'язку, і мають розглядатися як невід'ємна складова політики Євроатлантичної інтеграції України. Сьогодні для цього існує необхідна нормативно-правова база, і не менш потужний стимул – стримати агресивні дії Російської Федерації та не допустити реалізації нею стратегічного політичного задуму щодо України.

А це знову ж таки пов'язано з високим потенціалом Збройних Сил України, радикальним оновлення військового законодавства, розвитком експертно-аналітичного забезпечення сектору безпеки і оборони, посиленням наукового складника нормотворчої діяльності, започаткуванням системи моніторингу колізій та прогалин військового законодавства.

Важливо розуміти, що подальше вирішення порушених питань потребує принципово нового формату, який забезпечить системність та раціональне використання наукового потенціалу.

3.4 Міжнародний досвід діяльності військових судів

Практика судового будівництва різних країн не створила єдиної універсальної моделі військового правосуддя. Кожна країна при цьому враховувала свій власний історичний досвід, економічні можливості, міждержавні відносини, правову практику, стан збройних сил та низку інших факторів.

Ткачук О. С. у своїх дослідженнях [56, 57] відзначив, що у світі сформувався три основних підходи до питання про механізм реалізації правосуддя в умовах збройних сил. Це дозволяє виділити три групи країн за їх ставленням до вказаної проблеми. Першу групу утворюють країни, де діяльність військових судів по розгляду кримінальних справ обмежена періодом воєнного часу (Австрія, Німеччина, Португалія). У мирний час вони можуть утворюватися лише при військах за кордоном. Друга група країн має у мирний час так звану змішану юрисдикцію. У них при загальних судах на постійній основі функціонують спеціалізовані військові структури (палати, відділи, ради, офіси). Третій підхід мають країни, в котрих військові суди діють як самостійні органи влади в мирний і в мирний, і у воєнний час. Таких країн переважна більшість. Багато з них мають розвинуті демократичні інститути, як, наприклад, Велика Британія, США, Канада. До цієї групи належать Китай, країни Латинської Америки та практично всі колишні радянські республіки.

Відмова у мирний час від військового правосуддя можлива лише у разі, якщо країна цілком впевнена у своїй обороноздатності. За умов «гібридної» війни або вторгнення високомобільних армійських підрозділів, витратити час та ресурси на створення військових судів, підготовку суддів, уявляється малоефективним. Так, наприклад, особливості створення військових судів передбачено у ст. 96 Конституції Німеччини як реалізація політики демілітаризації після Другої світової війни. В ч. 2 цієї статті говориться, що федеральна влада (Bund) може створювати військові кримінальні суди для збройних сил в якості федеральних судів. Вони повинні відправляти правосуддя

з кримінальних справ тільки в період військового стану («необхідності захисту країни»), а також щодо військовослужбовців, котрі направлені за кордон для виконання військових операцій, та екіпажів військових кораблів, які беруть участь у таких операціях [58, с. 179-180]. Проте, ні судоустрійних, ні процесуальних питань щодо розгляду вказаних злочинів у військовому суді спеціальним федеральним законом не врегульовано. Сформовані у великих підрозділах бундесвера військово-дисциплінарні суди, юрисдикція яких є досить обмеженою, не здатні у військовий час ефективно замінити військові суди, створення яких вимагатиме значного часу.

Другий підхід, в аспекті «внутрішньої» спеціалізації судів, вже неодноразово обговорювався в Україні. Так, зокрема, Р. Куйбіда, відзначив, що ліквідація військових судів не відкидатиме можливості запровадження в судах загальної юрисдикції спеціалізації суддів із розгляду справ у галузі військових правовідносин. Однак правовий статус таких суддів не повинен мати ніяких особливостей [77, с. 9]. Схожої позиції дотримується також В. І. Шишкін, який пропонував скасувати військові суди, а справи передати на розгляд до звичайних судів, утворивши в них спеціалізацію суддів для розгляду справ про військові злочини [76, с. 110]. Такий спосіб внутрішньої спеціалізації судів є доцільним, на нашу думку, тільки у разі створення відповідних судових палат. Як показав національний досвід спеціалізації окремих суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, такий підхід має частковий, формальний характер.

Україна історично належить до країн зі спеціальним військовим правосуддям, яке діє на постійній основі. За часів Російської імперії, Радянського Союзу на українських землях діяли військові суди (трибунали). Їх систему успадкувала і незалежна Україна, згодом відмовившись від неї в процесі судової реформи. Низка пострадянських країн, ставши на шлях демократії, все ж зберегла систему військових судів, не вважаючи, що вони суперечать новим принципам розбудови державності. Наприклад, у Польщі

військові суди є спеціалізованими судами, які діють у Збройних силах, проте вони також компетентні розглядати певні категорії справ щодо осіб, які не є військовослужбовцями. Систему військових судів складають гарнізонні та окружні військові суди. Судовий нагляд за їх діяльністю здійснює військова палата Верховного суду [78, с. 220].

Виокремлення військової юрисдикції якраз і дає можливість більш компетентно розглядати справи цієї юрисдикції військовими судами, наближеними і професійно, і територіально до тієї сфери суспільних відносин, яку «обслуговує» військова юрисдикція – військових відносин. Однак для цього немає потреби створювати спеціальні процедури розгляду справ, відмінні від тих, якими керуються звичайні суди. Що ж до «спеціалізованих» військових судів, то в деяких країнах військовим судам надано законом статус, але це ні в кого не викликає подиву чи протесту [79, с. 51].

Світова тенденція розвитку військової юстиції у демократичних країнах вказує на максимальне наближення військового правосуддя до загальних процесуальних норм і гарантій, а статусу військових суддів – до міжнародних критеріїв незалежності, перш за все, від впливу військового керівництва.

Отже, законодавча практика визначення статусу військових судів в різних країнах характеризується багатоманітністю підходів та неоднозначним розумінням принципу спеціалізації. Це дозволяє стверджувати, що створення в Україні військових судів не буде суперечити ні світовій, ні історичній практиці.

Безперечно, для формулювання прийнятної концепції відновлення військових судів, заснованої на європейських принципах правосуддя, недостатньо просто зрозуміти суть цих принципів, потрібно також подивитися, як працює та чи інша система на практиці. А тому слід проаналізувати інститути військових судів у країнах Європи. Різні держави мають відмінні підходи до визначення місця військових судів у системі правосуддя, однак більшість країн, у яких функціонує інститут військової юстиції, наділили ці суди статусом спеціалізованих. Так, конституція Бельгії передбачає, що устрій військових трибуналів, їх компетенція, а також права та обов'язки членів цих трибуналів встановлюються окремими законами. Згідно зі ст.93 конституції Греції, суди поділяються на адміністративні, цивільні та кримінальні, які утворюються відповідно до спеціальних законів. Спеціальні закони регулюють питання щодо судів у справах неповнолітніх, а також військово-польових трибуналів, військово-морських і військово-повітряних судів. За конституцією Люксембургу, організація військових судів та статус суддів цих судів визначаються особливим законом. Основний закон Нідерландів передбачає у судовій системі дві категорії судів: загальної та спеціальної юрисдикції. До судів спеціальної юрисдикції відносяться адміністративні й військові суди. За конституцією Польщі, правосуддя здійснюють Верховний суд, загальні, адміністративні, а також військові суди.

Юрисдикція військових судів у країнах Європи також дуже різноманітна. Так, в Іспанії, основою судової влади якої є принцип єдності, ст.117 конституції передбачає регламентування законом здійснення військового правосуддя виключно у військовій галузі та в умовах облоги відповідно до принципів конституції. У ст.215 основного закону Португалії зазначено, що до компетенції військових трибуналів належить розгляд справ про злочини, які є по суті військовими. Ця ж стаття передбачає, що за наявності серйозних підстав закон може поширити юрисдикцію військових трибуналів на злочини, скоєні з особливою жорстокістю, які прирівнюються до військових. Окрім того, закон

може наділити військові трибунали компетенцією щодо накладення дисциплінарних стягнень. Німеччина у цьому випадку займає помірковану позицію: там діють військово-кримінальні суди для збройних сил, підвідомчі міністру юстиції, вищою інстанцією для яких є Федеральний верховний суд.

Що ж до визначення статусу військових судів, то, як правило, вони утворюються з військовослужбовців або ті входять до їхнього складу. Так, у Польщі військовими суддями можуть бути лише професійні військовослужбовці. Військовий юрист повинен мати звання офіцера. Суддя, який не є професійним юристом (судовий засідатель), та представники військовослужбовців повинні мати військове звання, не нижче від звання обвинуваченого. У Греції склад військово-польових, військово-морських і військово-повітряних судів формується зі співробітників юридичної служби збройних сил, на яких поширюються відповідні гарантії незалежності. Важливим фактором для визначення статусу військового суду в європейських країнах є те, що у багатьох з них у мирний та воєнний час військові суди функціонують по-різному, на підставі різних норм і, як наслідок, мають різний обсяг повноважень. Так, відповідно до конституції Польщі на час війни може встановлюватись спрощений порядок судочинства

ВИСНОВКИ

Даній темі присвячена досить велика кількість наукових досліджень, проте ця вона так і залишається мало дослідженою. Її досліджували І. Коропатнік, Л. Мойсей, В. Пашинський, С. Поляков, П. Богуцький, М. Прохоренко, В. Косович., Романовський, Хлопецький, Бобров., знайомлячись з їх роботами робимо такі висновки: на сьогоднішній день є загальновизнані форми вдосконалення нормативно-правових актів, внесення змін до НПА щодо діяльності ЗСУ. Як зазначає Н.Б. Писаренко, потенційним засобом забезпечення створення нових якісних та вдосконалення чинних нормативно-правових актів є правовий моніторинг їх ефективності. Він наголошує на необхідності законодавчого закріплення моніторингових повноважень для певних органів держави та наукових організацій.

Роблячи висновок загалом, можу сказати:

1. військові суди це дуже важлива ланка в судовій системі контру ми повинні повернути задля доцільнішого та професійного вирішення правопорушень у цій сфері;
2. у таких судах повинні працювати виключно військовослужбовці, адже саме вони можуть справедливо оцінити ситуацію та винести більш цільний вирок.

Отже військове законодавство посідає важливе місце в правовій системі, воно регулює військовопрофесійну сферу проте не є як окрема галузь. Дивлячись на військовий конфлікт в Донецькій та Луганській областях то робимо висновок про термінову необхідність удосконалення військового законодавства України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Музиченко П. П. Історія держави і права України. [Навч. посібник] / П. П. Музиченко. – К. : Знання, 2001. – 429 с.
2. Романовський Я., Хлопецький О. Історія формування та розвитку військового судочинства на території України / Я. Романовський, О. Хлопецький // Схід.- 2008. - № 7 (91)
3. . Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію: Закон; за станом на 21 червня 1918 р. / Рада Міністрів УНР : офіц. вид. // Державний вістник. – 1918. – № 20. – 5 липня
4. Чайковський А.С. Історія держави і права України / А. С. Чайковський. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
5. Про надзвичайні військові суди: Закон; за станом на 26 січня 1919 р. / Директорія УНР: офіц.вид. // Вістник Української Народньої Республіки. – 1919.
6. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР: 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М. : Государственное изд-во юридической лит-ры, 1953. – 463 с
7. Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939-1942 рр.): Історико-правове дослідження: дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / . – Київ, 2015. – 232 с.
8. Голунский С.А. Военные суды и военная прокуратура [Текст] : учебник по спец. ч. курса судоустройства / С. А. Голунский, Д. С. Карев; Военно-юридическая академия Красной Армии, Военно-юридическая секция Института права АН СССР. - М. : Издание академии, 1940. – 223 с.
9. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів

- [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 10. 05. 2006 року.
10. Сучасний словник - мінімум іншомовних слів / Укл. Г.П. Узунова. – С: Університет економіки і управління. - 2004. – 90 с
  11. Большой юридический словарь [Текст] / авт. и сост. А. Борисов. – 2-е изд. перераб. И доп. – Москва: Кн. мир, 2012. – 847 с
  12. Адміністративна юстиція України: проблеми теорій і практики. Настільна книга судді / За редакцією О. М. Пасенюка. – К: Істина, 2007. – 608 с.
  13. Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / За заг. ред. В. І. Кириленка. – К.: РВЦ «Військовий інститут», 2010. – 408 с.
  14. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / В. Шишкін // Право України. – 2004. – №4. - С. 107-110.
  15. Постанова Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 р. № 2979-ХІІ : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2979-12> – Назва з екрану
  16. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
  17. Правові основи воєнної безпеки України: монографія / Є. Л. Стрельцов, С. Т. Полторак, Ю. В. Аллеров, О. В. Кривенко, П. П. Богуцький: відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Львів: НАСВ, 2016. – 188 с.
  18. СИСТЕМА ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 29 жовтня 2019 р. м. Київ

19. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / В. Шишкін // Право України. – 2004. – № 4. – С. 107-110.
20. Вдовиченко В. Система військової юстиції як частина військової організації України / В. Вдовиченко // Вісник Національної академії прокуратури України – 2019. – № 2 (60) – С.16-27.
21. Толкаченко А.А. Военная юстиция / А.А. Толкаченко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knowledge.su/v/voennaya-yustitsiya>.
22. Створення Військової поліції дасть змогу краще забезпечити конституційні права військовослужбовців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/08/11/stvorennya-vijskovoї-policiї-dast-zmogu-krashhe-zabezpechiti-konstitucijni-prava-vijskovosluzhbovciv>.
23. Конституція України : Закон України від 28.06.1994 р. № 254к/96-ВР (із змінами від 21.02.2019) // Відомості Верховної Ради України. – 1996, № 30, ст. 141.
24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-16.
25. Про військову поліцію: проект Закону України від 21.01.2015 р. № 1805 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648.
26. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 6 черв. 2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
27. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 220 с.

28. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
29. Шамрай Б. М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2018. 238 с.
30. Боров Ю. О. Защита прав, свобод и интересов военнослужащих как основная функция военного суда: административно-правовой анализ // Publicație științifico-practică «Legea și viața» (Chișinău, Republica Moldova). 2018. № 9. С. 31-35
31. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів) № 1896 від 30.01.2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата доступу 30 жовт. 2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53765. 91
32. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) № 2557 від 06.04.2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата доступу 30 жовт. 2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668.
33. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів № 8392 від 22.05.2018. Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата доступу 30 жовт. 2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070.
34. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів № 8392-1 від 01.06.2018. Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата

доступу

30

жовт.2019р.URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138.

- 35.Боров Ю. О. Адміністративно-правові засади створення та діяльності військових судів в сучасній Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 264 с.
- 36.WJP Rule of Law Index 2020. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>
37. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень2020 р.).URL:<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r>
38. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/rivendoviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
39. Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 50. Ст. 354.
40. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури»: Закон України від 19 вересня 2019 року № 113-IX. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 42. Ст. 238
41. Судді — не вороги держави, але і не перебувають на службі у правоохоронних органах. URL: https://zib.com.ua/ua/144475-suddi__ne_vorogi_derzhavi_ale_i_ne_perebuvayut_na_sluzhbi_u_.html (дата звернення: 08.10.2020).

42. Public Opinion. Justice the (NATIONALIN) legal system (11/2009).
URL:
<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/18/groupKy/100>
43. У справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII: Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2020 року № 4-р/2020. Справа № 1-304/2019(7155/19).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#n2>
44. CDL-AD (2019)027-e Ukraine - Opinion on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. URL: [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e)
45. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування» № 3711 від 22.06.2020 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69228
46. Opinion No.12 (2009) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) and Opinion No.4 (2009) of the Consultative Council of European Prosecutors (CCPE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On the relations between Judges and Prosecutors in a democratic society». URL: <https://>

rm.coe.int/1680747391 <https://rm.coe.int/opinion-no-12-2009-on-the-relationships-between-judges-and-prosecutors-in-/16806a1fbd>

47. Пилипчук В.Г., Доронін І.М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні / В.Г. Пилипчук, І.М.Доронін // “Інформація і право”. – 2018. – № 2. – С.62-68.
48. Богущкий П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України / П.П.Богущкий// Інформація і право, 2018, – №3(26) – С.84-93.
49. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / В. Шишкін // Право України. – 2004. – № 4. – С. 107-110.
50. Яцина В. Військові суди: бути чи не бути? / В. Яцина // Юридичний вісник України. – 2004. – № 21. – С. 8-9.
51. Одіссея військових судів // Юридичний вісник України. – 2005. – №15. – С. 8-9.
52. Сердюк В. В. Військові суди – органи правосуддя у Збройних Силах та інших військових формуваннях України / В. В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 6 (22). – С. 41-44.
53. Мещерякова Н. Військові суди: скасувати не можна залишити? / Н. Мещерякова // Юридичний вісник України: [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://yurincom.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=676.
54. Стецовский Ю. И. Судебная власть [Текст]: Учебное пособие / Ю. И. Стецовский. – 2-е изд. – М.: Дело, 2000. – 400 с.
55. Шевченко В. П., Ткачук О. С. Військові суди України в системі судів загальної юрисдикції: Монографія / В. П. Шевченко, О. С. Ткачук. – К.: КНТ, 2007. – 300 с.
56. Ткачук О. Міжнародний досвід реалізації судової влади у збройних силах / О. Ткачук // Право України. – 2006. – № 10 – С. 108-109.

57. Ткачук О. Військові суди України як складова частина судів загальної юрисдикції / О. Ткачук // Право України. – 2006. – № 4. – С.117- 119.
58. Система уголовного правосудия зарубежных государств (суды первой и второй инстанций) / отв. ред. И. С. Власов. – М.: Норма, 2008. – 208 с.
59. Оверчук С. В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14osvps.pdf>.
60. Судебные системы европейских стран: Справочник. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 336 с.
61. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: Навч. посібник. У 3-х кн. / В. І. Шишкін – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн.1. – 320 с.
62. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією [Текст]: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. В. Сердюк; Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
63. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. / И. Я. Фойницкий – СПб., Альфа, 1996. – Т.2. – 608 с.
64. Оверчук С. В. Проблеми визначення надзвичайних та особливих судів / С. В. Оверчук // Юридична України. – 2004. – №10. – С. 76-81.
65. Куйбіда Р., Шутко Л. Судочинство під окупацією / Р. Куйбіда, Л. Шутко // Центр політико-правових реформ: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1832-sudochynstvo-pid-okupatsiiei-2.html>.
66. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України: монографія / В. Г. Пилипчук, Л. Ф.

- Компанцева, С. С. Кудінов, І. М. Доронін, О. П. Дзьобань, О. В. Акульшин, О. Г. Заруба; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. – К.: ТОВ
67. «Видавничий дім «АртЕк», 2018. – 274 с. 2.
68. US Joint Force Command. Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy (Ver. 3.0) / Режимдоступу: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfcom/cc_handbook_sc_24june2010.pdf. 3.
69. Кушнір О. В. Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні. URL: <http://goal-int.org/ponyattya-ta-sutnist-strategichnixkomunikacii-u-suchas-nomu-ukrainskomu-derzhavotvorenni>.
70. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія. К. : НА СБ України, 2017. С. 168.
71. ACO Directive 095-001, Allied Command Operations Public Affairs, 4 June 2013 URL: www.natolibguides.info/library/find/nato_pubs.; ACT Directive 95-10, Public Affairs Policy, 3 September 2008 URL : <https://www.act.org/content/act/en/public-affairs.htm>.; MC 0457/2 NATO Military Policy on Public Affairs, 8 February, 2011. URL <https://www.nato.int/ims/docu/mil-pol-pub-affairs-en.pdf>.
72. Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО : [навчальний посібник]. К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. – 87 с.
73. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015.
74. Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.02.2017 № 47/2017.
75. The Strasbourg I Kehl Summit declaration. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52837.htm?mode=pressrelease.

76. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / В. Шишкін // Право України. – 2004. – № 4. – С. 107-110.
77. Одіссея військових судів // Юридичний вісник України. – 2005. – №15. – С. 8-9.
78. Судебные системы европейских стран: Справочник. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 336 с.
79. Шевченко В. П., Ткачук О. С. Військові суди України в системі судів загальної юрисдикції: Монографія / В. П. Шевченко, О. С. Ткачук. – К.: КНТ, 2007. – 300 с.
80. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: Навч. посібник. У 3-х кн. / В. І. Шишкін – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн.1. – 320 с.
81. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судостройство. – Судопроизводство / В. Случевский. – Изд. 3-е, перероб. и доп. – СПб.: Тип. А. М. Стасюлевича, 1910. – 664 с.
82. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією [Текст]: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. В. Сердюк; Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.